

دله او عه ب تو كل ملور كا طر شه او عه ب

САИРАМ



ТАТАРЫ
НА
ЗЕМЛІ.
БЕЛАРУСІ

پوه از ابارت وندو

اوت بدين

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

**КВАРТАЛЬНІК
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
НА БЕЛАРУСІ
("АЛЬ-КІТАБ")**

Згуртаванню татараў-мусульман на Беларусі / "Аль-Кітаб"
вялікую дапамогу аказалі спадарыні і спадары:

Із.Александровіч, Ір.Александровіч, І.Афнагель, В.Вайткевіч,
І.Варановіч, Я.Кузьміна, С.Макаёнак, В.Мацюшэнка, Б.Путрык,
М.Савіцкі, В.Снадабан, А.Смольскі, М.Суша, У.Трацэўскі,
А.Усманава, Р.Хакімаў, П.Церашковіч, Ф.Дрыкевіч, І.Ястраб.

Прыміце татарскі рахмат і глыбокую пашану.

Згуртаванне татараў-мусульман на Беларусі
/ Аль-Кітаб" /

Салям алейкум, паважаныя спадарыні і спадары !

У апошні час адбылася падзея сусветнага значэння -- распаўся Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, які быў пабудаваны на месцы Расіі -- "турмы народаў" / вызначэнне У.І.Леніна / і шмат гадоў заставаўся аплотам вялікага лагера, абгароджанага калячым дротам на працягу многіх тысяч кіламетраў. Цяпер вольнай дыхаюцца усім, у тым ліку і мусульманам.

Вялікі дзякуй Алаху, які не дапусціў увядзення салдатаў на зямлю чачэнцаў, пазнаўшых царскую няволю, а пасля і дэпартацыю з родных мясцін. Цікава, што нават з вядомага верша А.С.Пушкіна "Кавказ" цензоры выкінулі апошняе чатырохрадкоўе, бо яно актуальным было ў пасляваенныя гады. Вось яно / шэчу па памяці /:

Так буйную вольность законы теснят,

Так дзікое племя под властью тоскует,

Так ныне безмолвный Кавказ негодует,

Так чудные силы его тяготят !

На шчагодзе здараюцца і добрыя падзеі. У канцы лістапада наведаў Менск, Наваградак, Іце імам-мухтасіб, імам-хатыб Талінскай мячэці Алі Харасаў, які аказаў мусульманам маральную падтрымку.

У лістападзе члены нашага Згуртавання прымалі ўдзел у нарадзе татараў Беларусі, Літвы і Польшчы, дзе было вырашана стварыць аб'яднанне / па-арабску ума / мусульман, якіх аднае агульнае паходжанне і ў вялікай ступені агульны лёс. Пасля таго, як будзе апублікаваны статут, абмеркаваны і прыняты мусульманамі-татарамі, яго зарэгіструюць як міжнародную арганізацыю.

Вельмі парадавала нас і тое, што беларуская літаратурная і навуковая грамадскасць адзначыла 70-годдзе Сцяпана Хусейнавіча Александровіча. 18 снежня у ДOME пісьменніка была вечарына. Вельмі хораша выступалі людзі, якія разам са Сцяпанам Хусейнавічам вучыліся, працавалі разам з ім ці пад яго кіраўніцтвам, былі яго студэнтамі, аспірантамі, ці проста карысталіся яго заўсёды добрымі парадамі.

З мусульманскім словам, добра сустрэтым прысутнымі, выступіў Ібрагім Канапацкі. Прысутныя на вечарыне мусульмане памаліліся за душу Сцяпана Александровіча.

Усе парадаваліся, калі студэнты факультэта беларускай мовы і літаратуры БДУ, артысты-аматары паказалі сцэнку з "Паўлінкі" Я.Купалы, якая так падабалася Сцяпану Хусейнавічу.

У дзень нараджэння С.Х.Александровіча 15 снежня 1991г. беларускае радыё ажыццявіла вельмі добрую літаратурную перадачу пра чалавека, які увесь свой талент аддаў роднай Беларусі.

У гэтым нумары "Байрама" вельмі многа перадрукаў з іншых выданняў. Толькі нам здаецца, што нашы чытачы не будуць на нас у вялікай крыўдзе, бо старыя матэрыялы можа больш прывабліваць, чым сучасныя.

Шліце нам вашы матэрыялы і прапановы на адрас:
220090, г.Менск, Лагойскі тракт, д.27, кв. 77

Якубоўскаму Якубу

إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿١٠٠﴾ أَوْ كَلِمَاتٍ
 عَهْدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾
 وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ
 الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا
 يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانِ عَلَى مَلِكِ سُلَيْمٍ وَمَا كَفَرَ
 سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانِ كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسُ السَّحَرُ وَمَا
 أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يَعْلَمُ مِنْ
 أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا
 يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ
 إِلَّا يَأْذِنُ اللَّهُ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ
 اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ
 لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَشَوْبَةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
 خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا
 وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمِعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٥﴾ مَا يُوَدُّ
 الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْبَشَرِ كَيْفَ أَنْ يَنْزَلَ

КУР " А Н

Сура Аль-Бакара

/ працяг /

97. "Усякі, хто вораг Алаха і Яго анёлаў і Яго пасланнікаў, і Гаурыіла, і Міхаіла, тады, сапрауды, Алах ёсць вораг такім няверным".

98. І, сапрауды, Мы паслалі табе яўныя знакі, і няма нікога, хто б не верыў ім, апрача непакорных.

99. Кожны раз, як яны ставяць заповіт, частка іх адрачэцца ад яго. Не, у большасці з іх няма веры.

100. І цяпер, калі прыйшоў да іх вястун ад Алаха, які ажыццяўляе тое, што яны маўць, частка людзей, якім было дадзена Кніга, адкінулі Кнігу Алаха за плечы свае, як быццам не ведаць яе.

101. І яны ідуць па шляху, па якім ішлі мяцежнікі ў час царавання Саламона. І Саламон не быў няверным, але шайтаны былі нявернымі і вучылі народ мане і абману. І яны трымаюцца таго, што было адкрыта двум анёлам у Вавілоне: Харуту і Маруту. Але гэтыя двое нікога не навучалі, не сказаўшы м-перад: "Мы толькі выпрабаванне, такім чынам, не упадайце ў нявер"е". Такім чынам людзі навучыліся, як адрозніваць муха і жонку, але яны нікому прычынілі гэтым шкоды, хіба толькі па волі Алаха; наадварот, гэтыя людзі вучацца таму, што прынясе ім шкоду і не прынясе ім добра. І яны, бяспрэчна, ведалі, што тым, хто гэтым займаецца, не будзе добра ў Будучым Веку, і, сапрауды, зло ёсць тое, за што яны прадалі свае душы; каб яны толькі ведалі !

102. І калі б яны верылі і рабілі праведна, то, сапрауды, лепшай была б аддзяка Алаха; каб яны толькі ведалі !

103. О вы, верныя, не гаварыце: "Рагіна" / назірай за намі /, а гаварыце: "Унзурна" / глядзі на нас / і слухайце. А няверных чакае пакутлівая кара.

104. Тыя, што не вераць, як і тыя, што атрымалі Кнігу, так і тыя, што далучаюць багоу да Алаха, не хочуць каб паслана было вам што-небудзь добрае ад Госпада вашага; але Алах выбірае для свайго міласэрдзя, каго Ён хоча, і Алах багаты на шчадроты.

105. Калі Мы адмяняем які знак або забываемся на яго, Мы даём лепшы ці падобны на яго. Хіба ты не ведаеш, што Алах можа рабіць усё, што Ён захоча ?

106. Хіба ты не ведаеш, што царства нябеснае і зямля належыць аднаму толькі Алаху ? І няма абароны ці памочніка вам, апрача Алаха.

107. Ці будзеце вы дапытваць вестуна, пасланага вам, як раней дапытвалі Майсея ? І усякі, хто прымае нявер"е у абмен на веру, без сумнення, збіўся з прамога шляху.

108. Многія, каму дадзена Кніга, хочуць проста з зайздрасці ім самім уласцівай, пасля таго як яны пазналі ісціну, пасля таго, як яны паверылі, вярнуць вас зноу у нявер"е. Але даруйце ім і адвядзіце ад іх, пакуль Алах не вынесе Свайго рашэння. Сапрауды, Алах мае уладу рабіць усё, што Ён хоча.

109. І трымайцеся малітвы і плаціце загаат, і усё тое дабро, якія вы хочаце самі для сябе, вы знойдзеце у Алаха; сапрауды, Алах бачыць усё, што вы робіце.

110. І яны гавораць: "Ніхто ніколі не увойдзе у царства нябеснае, калі не іудзей або не хрысціянін. І гэта толькі марныя іх жаданні. Скажы: "Прывядзіце вашы доказы, калі вы гаворыце прауду"

III. Не, усякі, хто цяжкам падпарадкоўваецца Алаху і робіць добра, атрымае адплату ад свайго Уладзікі. І яны не будуць ведаць ні страты, ні скурухі.

II2. І іудзеі кажуць: "Хрысціянства ні на чым не грунтуецца"; а хрысціяне кажуць: "Іудзейства ні на чым не грунтуецца"; між тым, і тыя і другія чытаюць адну і тую Кнігу. Гэтаксама, як гавораць яны, гаварылі і тыя, у каго не было ведаў. Але Алах разважыць іх у дзень уваскрэсення адносна таго, у чым яны не пагаджаліся.

II3. І ці ёсць хто больш несправядлівы, чым той, хто забараняе славіць імя Алаха ў храмах Алаха, або разбурыць іх? Непрыстойна такім людзям уваходзіць у іх без страху. Іх удзел -- ганьба на гэтым свеце і вялікае пакаранне ў будучым.

II4. Алаху належыць і Усход і Заход; так што, у які бок вы не павернецца, там будзе твар Алаха. Сапрауды, Алах Шчодры і Усяведны.

II5. І яны гавораць: "Алах узяў сабе пазіцыю!". Святы Ён! Не, усё, што ёсць на нябёсах і на зямлі, належыць Яму. Яму ўсё падпарадкоўваецца.

II6. Ён ёсць Вынаходнік нябёс і зямлі. Калі Ён захоча чаго-небудзь, Ён гаворыць: "Будзь" -- і яно ёсць.

II7. І тыя, хто не мае ведаў, гавораць: "Іаму Алах не прадракае нам і не пасылае нам знакі?" Падобнае казаць і іншыя раней. У іх аднолькавыя сэрцы. Мы зрабілі знакі яснымі для тых, хто цвёрда верыць.

II8. Мы паслалі цябе з Ісцінай, як носьбіта добрай весткі і перасцярогі. І цябе не будуць пытаць пра насельнікаў пякельнага агню.

II9. І ні іудзеі, ні хрысціяне не будуць задаволены табою,

калі ты не прымеш іх веру. Скажы: "Сапрауды, толькі павучанні Алаха --- гэта павучанні. І калі ты будзеш мець злыя жаданні пасля гэтага ведання, якое табе было дадзена, Алах не падаруе табе ні сябра, ні памочніка.

120. Тыя, каму падаравалі Кнігу, трымаюцца яе, як належыць; гэта тыя, што вераць у яе. Але тыя, што у яе не вераць, будуць мець страту.

121. О вы, сыны Ізраіля! Помніце пра Мае міласці, якімі Я надзяліў вас, і пра тое, што Я вас узвялічыў над другімі народамі.

122. І бойцеся таго дня, калі ні адна душа не зможа замяніць другой душы, і калі ад яе не возьмуць ніякага выкупу, і ніякае заступніцтва не прынясе карысці, і не будзе ім дапамогі.

123. І ўспомніце пра той час, калі Уладыка яго выпрабоўваў Аўраама нейкімі загадамі, якія той выканаў. Ён сказаў: "Я зраблю цябе правадыром людзей". Аўраам спытаў: "І з маіх нашчадкаў?" Ён сказаў: "Мой завет не ўключае у сябе грэшнікаў".

124. І ўспомніце пра той час, калі мы зрабілі Дом прыстанішчам для чалавецтва і мясцінаю бяспекі, і лічыце месца Аўраама малітоўным месцам. І Мы сказалі Аўрааму і Ісмаілу: "Ачысціце Мой Дом для тых, што абходзяць вакол яго, і тых, што застаюцца ўнутры для пакалення і што б'юць паклоны і падаюць ніц, выконваючы малітву".

125. І ўспомніце, як Аўраам сказаў: "Уладыка мой, зрабі гэта месца горадам мірным і надзялі пладамі тых насельнікаў, што вераць у Алаха і у "Апошні Дзень". Ён сказаў: "І таго, хто не верыць, Я таксама надзялю дабротамі на кароткі час; затым Я выганю яго для пакарання агнём, і гэта будзе благое месца".

126. І ўспомніце пра той час, калі Аўраам і Ісмаіл зрабілі падмурак Дома з малітваю: "Уладыка наш, прымі гэта ад нас, бо Ты Усечуйны, Усеведны.

127. "Уладыка наш, зрабі нас пакорлівымі Табе, а з нашых на-
шчадкаў зрабі пакорлівы Табе народ. І пакажы нам нашы шляхі па-
кланення, і звярніся да нас з міласэрдзем; бо Ты Многавыбачальны
і Міласэрны.

128. "І, Уладыка наш, вылучы сярод іх вестуна, які аб"яўляў бы
ім Твае знакі і вучыў бы іх Кнізе і Мудрасці і ачысціў бы іх;
сапрауды, Ты ёсць Вялікі, Мудры.

129. І хто адвернецца ад веры Аўраама, хіба толькі слабы розу-
мам? Яго Мы выбралі ў гэтай грамадзе, і ў будучай, сапрауды, бу-
дзе ён сярод праведных.

130. Калі Уладыка яго сказаў яму: "Пакарыся", ён сказаў: "Я по-
карыўся Уладыку свету".

131. Гэта самае завяшчаў Аўраам сваім сынам, а таксама Іакаў,
гавораць: "О сыны мае, сапрауды, Алах выбраў гэтую веру для вас;
дні не дапусціце, каб смерць заспела вас не іначай, як у пакор-
насці".

132. Ці былі вы сведкамі смерці Іакава, калі ён сказаў сынам:
"Чаму вы будзеце пакланяцца пасля мяне?" Яны адказалі: "Мы бу-
дзем пакланяцца Богу твайму, Богу бацькоў тваіх, Аўраама і Ісма-
іла і Ісаака, Адзінаму Богу, і Яму мы пакараемся".

133. Гэтыя людзі памерлі; іх доля тое, што яны заслужылі; і вы
атрымаеце па заслугах, і ў вас не спытаюць адказу за тое, што яны
зрабілі.

134. І яны гавораць: "Станьце іўдзеямі або хрысціянамі, каб вы
былі навучаны праведнікамі. Скажыце: "Не, вызнавайце веру Аўраама
які заўсёды звяртаўся да Бога, ён не быў з тых, хто ўзвышае багоў
побач з Богам.

135. І скажыце: "Мы верым у Алаха і ў тое, што было адкрыта
нам і што адкрыта Аўрааму і Ісмаілу і Ісааку і Іакаву і яго дзе-
цям, і што было падаравана Майсею і Ісусу і што было падаравана

усім другім прарокам ад іх Уладыкі. Мы не робім розніцу між імі; і Яму мы пакараемся".

I36. І калі яны вераць так, як мы верылі, тады яны навучаны праудзіва; але калі яны павернуць назад, калі яны шукаюць спосаб, як зрабіць раскол, і Алах, без сумнення, будзе дастатковай падтрымкай супроць іх, бо Ён Усёчуйны і Усеведны.

I37. Скажыце: "Мы прымем веру Алаха; і хто перавысіў Алаха ў выкладанні веры? І яму аднаму мы пакланяемся".

I38. Скажыце: "Ці будзеце вы спрачацца з намі пра Алаха, калі Ён наш Уладыка і ваш Уладыка? І за намі нашы справы, а за вамі — вашы справы; і Яму аднаму мы шчыра прысвячаем сябе".

I39. "Ці скажаце вы, што Аўраам, і Ісмаіл, і Ісаак і яго дзеці былі іудзеі або хрысціяне?" Скажыце: "Хто лепш ведае, вы ці Алах? І хто можа быць больш няправедны, чым той, хто хавае сведчанне, атрыманае ім ад Алаха? І Алах ведае тое, што вы робіце.

I40. Гэта людзі, што памерлі; іх доля тое, што яны заслужылі, і вы атрымаеце тое, што заслужылі; і ніхто не спытае ў вас справядачы за тое, што яны зрабілі.

I41. Неразумныя скажуць: "Што адварнула іх ад Кыблы, за якім ішлі яны?" Адкажыце: "Алаху належыць Усход і Захад. Ён скіроўвае на іспінны шлях любога, каго Ён захоча.

I42. Такім чынам Мы зрабілі вас вялікім народам, каб вы маглі быць ахоўнікамі людзей і Пасланец Божы мог быць ахоўнікам вашым. І мы не вызначылі Кыблы, да якой ты ідэш, хіба толькі для таго, каб мы маглі адрозніць таго, хто ідзе за Пасланнікам Божым ад таго, хто паварочвае назад. І гэта сапрауды цяжка, але не тым, каго накіроўвае Алах. І не пакіне Алах веру нашу. Сапрауды, Алах спагадлівы і літасцівы да людзей.

АЗАН

Азан — призыв мусульман к молитве. Он состоит из ряда формул, предписанных для каждой из пяти ежедневных обязательных молитв, совершаемых в четко определенное время. Азан читается с минарета мечети муэдзином.

Азан является вступительной частью каждой молитвы, за исключением погребальной молитвы, молитв в праздники ид аль-Фитр и ид аль-адха, молитвы при солнечном затмении, молитвы о ниспослании дождя и различных молитв сунны.

Текст азана

Аллаху акбар. Аллаху
акбар
Аллаху акбар. Аллаху
акбар.
Ашхаду ан ля иляха
илля ллах.
Ашхаду ан ля иляха
илля ллах.
Ашхаду анна Мухаммадар
расулу ллах.
Ашхаду анна Мухаммадар
расулу ллах.
Хаййа 'аля с-салаат.
Хаййа 'аля с-салаат.
Хаййа 'аля ль-фалах.
Хаййа 'аля ль-фалах.
Аллаху акбар. Аллаху
акбар.
Ля иляха илля ллах.

اللَّهُ أَكْبَرُ . اللَّهُ أَكْبَرُ
الله اكبر . الله اكبر
أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
اشهد ان لا اله الا الله
أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ
اشهد ان محمدا رسول الله
حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ
حى على الصلاة
حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ
حى على الفلاح
الله اكبر . الله اكبر
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Перевод азана

Аллах велик. Аллах велик. Аллах велик. Аллах велик!
Свидетельствую, что нет бога, кроме Аллаха. Свидетельствую, что нет бога, кроме Аллаха. Свидетельствую, что Мухаммад посланник Аллаха. Свидетельствую, что Мухаммад посланник Аллаха. Спешите к молитве! Спешите к молитве! Спешите к спасению! Спешите к спасению!
Аллах велик. Аллах велик! Нет бога, кроме Аллаха!

Калі у мусульманскай сям"і нарадзілася дзіця, то яго трэба паазаніць / гэта мусульманскае хрышчэнне / . Нельга дапусціць, каб немаўлё памерла без азану, бо бацькам за гэта будзе вялікі грэх. Азаніць можа імам, муэдзін, любы навучоны мусульманін, нават дзед ці бабуля дзіцяці. Азан шэпча дзіцяці у правае вушка / словы надрукаваны вычараваныя мусульманскім імя і дадаюць: "Памятай сваё імя ат да Суднага Дня!"

СЦЯПАН АЛЕКСАНДРОВІЧ

Крытык, літаратуразнавец, празаік. Заслужаны работнік культуры Беларусі / 1984 /. Доктар філалагічных навук / 1972 /. Член Саюза пісьменнікаў з 1955.

Нарадзіўся 15.12.1921 у г.п.Капыль Мінскай вобл. у сям'і рабочага-гарбара. Пасля заканчэння Капыльскай сярэдняй школы / 1939 / паступіў на філфак БДУ, быў прызваны ў Чырвоную Армію. У час Вялікай Айчыннай вайны быў у Іране, прымаў удзел у Керчанска-Феадасійскай аперацыі і ўзяцці Керчы і Феадосіі. Быў цяжка паранены / 16.5.1942 / і узяты ў палон / 24.5.1942 /. Уцёк у жніўні 1942, вярнуўся на радзіму. З мая 1943 сувязны партызанскай брыгады імя Чапаева № 27 / Капыльскі раён /, выканаў некалькі заданняў.

З 1944 выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Беніцкай сямігадовай школе Маладзечанскага раёна, затым у Наваельненскай сярэдняй школе Дзятлаўскага раёна, у Навагрудскай сярэдняй школе № 1 Гродзенскай вобл. У 1953 -- 58 працаваў выкладчыкам бібліятэчнага тэхнікума ў Мінску. Адначасова вучыўся заочна на філфаку БДУ імя Леніна / скончыў у 1950 /. У 1958 -- 63 старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры АН БССР і музея Якуба Коласа. З 1963 дацэнт, з 1974 прафесар БДУ. Узнагароджаны ордэнамі Айчыннай вайны II ступені, Славы III ступені, медалямі, Ганаровай Граматай Вярхоўнага Савета БССР.

Першыя крытычныя артыкулы і краязнаўчы нарысы надрукаваў у 1946 у газ. "Літаратура і мастацтва" і інш. Асноўныя працы С.Александровіча прысвечаны даследаванню шляхоў развіцця і фарміравання беларускай дакастрычніцкай літаратуры, яе творчых узаемазвязей з брацкімі славянскімі літаратурамі, а таксама гісторыі

беларускага кнігадрукавання і перыядычнага друку. Аўтар краязнаўча-біяграфічных нарысаў пра беларускага першадрукара і асветніка Ф.Скарыну, пра Ф.Багушэвіча, Я.Коласа, Я.Купалу, Ц.Гартнага, К.Чорнага і інш. беларускіх пісьменнікаў, аповесцей пра жыццё і творчасць Я.Коласа / "Ад роднае зямлі ...", 1961, і "На шырокі прастор", 1972 /, аповесці "Далёкія зарніцы" / 1967 /. Падрыхтаваў да друку кнігі твораў Ф.Багушэвіча, К.Каганца, Цёткі, А.Паўловіча і інш.

Памёр 1.5.1986. Пахаваны на Паўночных могілках у Мінску.

РАДЗІМА МАЯ — КАПЫЛЬ.

/ урывак з кнігі Сцяпана Александровіча "Кнігі і людзі" /

Радзіма мая — старадаўні Капыль, што раскінуўся па маляўнічых пагорках, між зялёных лясоў і урадлівых палеткаў Случчыны. Нарадзіўся я 15 снежня 1921 года. Бацькі — беларускія татары. Можа гэта гучыць крэху дзіуна, але сапраўды так.

У Капылі здаўна жыла жменька нашчадкаў мангольскіх плямён. Сядзібы іх туліліся на дзвюх вулічках — Татарскай і Замкавай, ля пляцёнскай Каменкі, побач з высокім замчышчам / паводле падання, усе мясцовыя татары некалі складалі асабістую ахову капыльскага князя /. У этнаграфічным абліччы мясцовых татар захаваліся яшчэ ўсходнія рысы, сяк-так ліпелі свае звычаі і абрады, але родную мову яны ўжо даўно страцілі і гаварылі па-беларуску. Большасць сем'яў вырабляла аўчыны і скуры, некаторыя займаліся агародніцтвам ці проста земляробствам. Увогуле капыльскія татары цесна зжыліся з мясцовым насельніцтвам і у сваім штодзённым побыце маю чым адрознівалася ад беларусаў.

ПЕДАГОГІ ВУЧОНЫ

/Да 70-годдзя Сцяпана Александровіча/

Яго трэба было бачыць у працы, у турботах, каб ведаць пачу кожнай новай кнігі. Заўсёды неспакойны за лёс літаратуры Сцяпан Хусейнавіч Александровіч імкнуўся сабраць такія аргументы, якія б пераканалі нават самага зацятага артадокса. Ён не цягнуў фальшу і шукаў магчымасць сказаць праўдзівае слова ў абарону той ці іншай постаці, незаслужана забытай, а яшчэ горш сумысля абыгнанай. Яго аўтарытэт у беларускім літаратуразнаўстве і сёння не знізіўся. Прыпомнім толькі адзін факт — змаганне вучонага за аб'ектыўнае асветленне ролі "Нашай нівы" у адраджэнскім працэсе Беларусі пачатку XX ст. Які тады гвалт узнялі "калпакі" і "падкалпачнікі" — апалагеты безнацыянальнага развіцця Беларусі.

У навуку Сцяпан Александровіч прыйшоў ужо з багатым жыццёвым вопытам. На яго долю выпалі цяжкія гады вайны. Як ён сам пісаў: "Жыццёвы тэмп быў незвычайны: у 18 я быў у арміі, у 20 — на фронце, у 21 — у палоне. Рашыўся на пабег з канцлагера. Толькі за другім разам удалося. Увесь збіты, хворы, оамлелы ледзве дабраўся дамоў. Трохі адыйшоў і напылаў дарогу да беларускіх партызан". Пра гэта ён пасля раскажа ў амаль дакументальнай апавесці "Далёкія зарніцы".

На пытанне, як Сцяпан Хусейнавіч дайшоў да вялікай літаратуры, ён адказаў: "Радзіма мая — Капыль. Сям"я — мясцовыя татары, якія даўно аселі на Беларусі і займаліся пераважна гарбарным рамяством. Бацька быў добра знаёмы з Цішкам Гартным. Сам я яго не раз бачыў. Ён улетку не раз бываў у сваёй маці. Нашай недалёкай суседкай была сястра Алеся Гурло. Я некалькі год пасвіў яе карову і не раз сустракаў самога паэта. У мястэчку жыў селянін Рыгор Чарнушэвіч — колішні супрацоўнік капыльскіх рукапісных часопісаў, ён цікава расказваў пра сваіх землякоў-літаратараў. Мабыць, усё гэта з маленства і выхоўвала цікакасць да літаратуры".

Значнае месца ў жыцці С. Александровіча заняла школа. Якраз і мая першая сустрэча з ім адбылася ў Насілаўскай сямігодцы. Так сышлося, што я тады прыйшоў у першы клас, а ён першы раз прыйшоў настаўнікам у школу. Вопратка ў яго, як і ў іншых

нашых настаўнікаў, была далёка не інтэлігенцкая. Усе мы тады былі людзьмі з пажарышчаў. Запомніліся ўсходнія рысы твару маладога настаўніка. Праўда, праз колькі дзён яго ўжо больш не бачылі. Пазней я дапытаўся ў Сцяпана Хусейнавіча, ці працаваў ён у Насілаве.

— Такое было. Але праз колькі дзён мяне перавялі ў Беніцу Маладзечанскага раёна. Прэгожая мясцінка з выдатнымі помнікамі архітэктуры: касцёлам і царквой, з панскімі будынкамі. Запомніў там расказы старога заходнебеларускага настаўніка Зыдара Вяля. Ад яго я пачуў пра Б. Тарашкевіча, С. Рак-Міхайлоўскага, П. Мятлю і іншых дзеячоў. Здароўе пачало здаваць і я праз паўгода вярнуўся ў Мінск. Лячыўся. А тады паехаў працаваць у сярэднія школы Наваельні і Наваградка.

С. Александровіч педагагічную працу спалучаў з творчай. У часопісе "Беларусь" раз-пораз з'яўляліся краязнаўчыя нарысы. Потым захапіўся літаратуразнаўчай праблематыкай. А паступіўшы ў 1953 г. ў аспірантуру ён поўнасьцю прысвяціў сябе даследчыцкай дзейнасці, адкрываючы новыя факты, новыя імёны, новыя творы літаратуры. Ужо ў першай кнізе "Незабыўнымі сцэжкамі" /1959/ пісьменнік даў нам цікавыя біяграфічныя нарысы Паўлюка Багрыма, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багішэвіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і іншых. Далей вучоны углыбляўся ў даследаванне лёсу беларускага кнігадрукавання. Пабываўшы за мяжой, С. Александровіч прывёз новыя знаходкі з жыцця Ф. Скарыны, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Цёткі, М. Багдановіча, А. Гурьновіча..., што значна ўзбагацілі нашу літаратуразнаўства.

Можна сказаць, што ў свой час вучоны выбраў адзіна правільны шлях і назаўсёды звязаў сябе з даследаваннем беларускай літаратуры — святлейшыя хвіліны яго душы.

Некалькі разоў і мне давялося назіраць як Сцяпан Хусейнавіч працаваў. Жылі мы аднойчы з ім у пісьменніцкім гатэлі на паддашку /гэта ён і для мяне арганізаваў месца/. Рабочы дзень вучонага доўжыўся да закрыцця архіва, а тады пераходзіў яшчэ ў акадэмічную бібліятэку. Спускаўся з лесвіцы ўжо вельмі стомлены, а ўнутрана задаволены новымі знаходкамі. Ім ператрымана ў руках тысячы дакументаў, каб паставіць усе кропкі над "і".

Ён ніколі не спакушаўся на лёгкія шляхі, а выбіраў — сумленныя, нават калі яны былі цяжкімі.

Самай выдатнай з'явай у нашым літаратуразнаўстве стала манаграфія С. Александровіча "Пуцявіны роднага слова" — вынік шматгадовага вывучэння і падагульнення гістарычнага працэсу развіцця літаратуры і кнігадрукавання, на яскравых прыкладах паказаў складаны лёс нацыянальнай спадчыны, друкаванага слова. Даследчык упершыню паказаў выключнае значэнне часопіса "Гоман" і іншых гектаграфічных выданняў. Ён адзін з першых заступіўся за добрае імя "Нашай долі" і "Нашай нівы". Мяркую, што пра гэта трэба будзе сказаць асобна.

Сцяпан Александровіч здзівіў усіх кнігай пра абсалютна забытую постаць грамадска-літаратурнага раху першай паловы XIX ст. Аляксандра Незабытоўскага з-пад Нясвіжа. Ён першым узяўся за распрацоўку літаратурна-мастацкага выкладання біяграфіі Якуба Коласа /кнігі "Ад роднае зямлі", "На шырокіх прасторах", "Крыжавыя дарогі"/. Ён жа аўтар самых розных кніг і дапаможнікаў. Настаўнікі ўжо не раз дзякавалі яму за цудоўныя кнігі. І хоць Сцяпана Александровіча ўжо пяць гадоў як няма намі, але зробленае ім вельмі хараша працуе на надэраджэнскі дзень.

Будучы цяжка хворым чалавекам, Сцяпан Александровіч пры кожнай сустрэчы дзяліўся сваімі планамі, падказваў іншым шляхі пошукаў. Ён, напрыклад, прыпамінаў, як аднойчы прыпазніўся выехаць у Маскву, дзе гадоў 35 газад жыла сваячка ці сяброўка Цёткі. А як добраў час выехаць, бабулька памерла і лёс здымкаў паэткі, што прыпасены былі для даследчыка, невядомы. Ёсць загадкі ў біяграфіі Ф. Багушэвіча, А. Турыновіча і іншых, так што жадаў маладзейшаму пакаленню вучоных зрабіць плённы працяг яго жыццёвых клопатаў, каб гаворачы словамі Я. Купалы, "тэты скарб не збрыў дзе проч, ці трутнем ён не з'едзены".

РУХЫ НАСТАЎНІКУ

/Слова на ўспамін пра Сцяпана Александровіча/

Пяць гадоў таму, першага траўня 1986 года, беларуская даследчыцкая думка страціла аднаго з сваіх піянераў-першапраходцаў — Сцяпана Хусейнавіча Александровіча. Аднак пры жыцці

так і цяпер у рэтраспектыўным пераліку айтчынних навукоўцаў-архівістаў ягонае імя нязменна прыгадваецца першым. Прафесар Александровіч заслужыў гэта не адно з увагі на алфавітны парадак.

Свае даследчыцкія пошукі Сцяпан Хусейнавіч распачаў адразу па вайне. Першыя навуковыя публікацыі тагачаснага настаўніка беларускай мовы і літаратуры з Гродзеншчыны датаваныя траўнем—чэрвенем 1946 года. Бачыце, той апошні ў жыцці Александровіча 1986 год быў юбілейным: 40 вёснаў няспынай працы за пісьмовым сталом.

З вышні сёнгішніх дзён, узіраючыся ў далёкія павяёныя гады, яскрава ўсведамляецца адметнасць тагачаснай працы даследчыка: яе саматужны ўзровень. Давайце на хвіліну вернемся ў той няпросты час, калі найчасцей думалася пра кавалак хлеба, чым пра захаванне, а тым больш — пошук невядомых рукапісаў, Нацыянальныя кнігасховішчы, бібліятэкі разрабаваныя, універсітэцкія і навуковыя будынкі разбомбленыя, з усходу і захаду па чыгуначных рэйках у Беларусь з глухіх сібірскіх гарадкоў і напаўразбураных падвалаў вызваленых ад фашыстаў еўрапейскіх сіці толькі-толькі пачыналі вяртацца першыя тысячы архіўных папак. Спатрэбіцца не адно дзесяцігоддзе, пакуль скарбы архіўных сховішчаў стануць прыдатнымі для скурпулёзнай працы нацыянальных даследчыкаў. І першая газетная публікацыя ў "Ліме" мела сімвалічную назву: "Больш увагі літаратурнай спадчыне" /пакуль што як "ліст чытача"/.

А тады Сцяпан Александровіч чакаць не стаў: інтуітыўнае адчуванне прыроджанага даследчыка падказала яму звярнуцца да ўнікальнага гістарычнага дакумента: чалавечай памяці. Ён пайшоў на сустрэчы з аднавяскоўцамі Паўлюка Багрыма, Бінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Францішка Багушэвіча, пачаў занатоўваць іх каштоўныя, а сёння разумеем — бяспечныя, успаміны пра пачынальнікаў новай беларускай літаратуры. Так нарадзілася першая кніга "Незабыўнымі сцэжкамі" /1959/, потым другая, за імі дзесяткі. Творчасць Александровіча — прыклад зайздроснай працавітасці, закладзенай у крыві "Хлапчука з татарскай сям'і", дзе разам з бацькамі-гарбарами падлетак Сцяпан мусіў паднімацца з усходам сонца /калі не скуру вырабіць, дык хоць статак пас-

віць/ ды класісія пасля заходу. І нездарма бібліяграфічны даведнік "Працы кафедры беларускай літаратуры" засведчыў: гэтудыкі публікацыі /169/ не меў ніводзін з універсітэцкіх калёгаў, хоць некаторыя з іх распачалі свой пісьменніцкі шлях яшчэ да вайны. Я не ведаю, якімі крытэрыямі кіраваўся складальнік, тадышні малады дацэнт Вячаслаў Рагойша, і сам Александровіч, але на момант складання /1968 год/ не ўлічана яшчэ сотня пазіцый.

Ды пакінем убаку статыстыку, бо здаўна вядома: не ўсё вымяраецца колькасцю. За чатыры дзесяцігоддзі даследчк-практык узняўся да небывалага тэарэтычнага асэнсавання карціны гісторыі роднай літаратуры з усімі існуючымі на ёй белымі плямамі. Неаднойчы я станавіўся міжвольным сведкам, як у цішы ўтульнага хатняга кабінета на вуліцы Адаеўскага ў Менску, у кватэры, што няпроста дасталася прафесару Александровічу, мой нязменны навуковы кіраўнік турсавых, дыпломнай а пасля і кандыдацкай пачынаў упэўнена пералічваць тыя ці іншыя дакументы, якія павінны ляжаць на паліцах замежных архіўных сховішчаў. Яго вабілі архівы Варшавы і Кракава, Прагі і Падуі, Рыма і Упсалы, Лондана і Капенгагена... І ці мала дзе яшчэ марыў папрацаваць вучоны-руплівец, вярнуць роднай Беларусі вырваныя старонкі з кнігі Гісторыі. Шмат чаго з задуманага яму проста нельга было здзейсніць, бо ў разгорнутай анкеце для працяглых замежных камандзіровак у графе "Ці траплялі Вы або хто з сваякоў у ваенны палон" ён не мог паставіць прочырк: падчас імклівай высадкі марскога дэсанта пры Керчанска-Феадасійскай аперацыі травеньскай ноччу радавы Александровіч быў цяжка паранены, а праз тыдзень, 24 траўня 1942 года, трапіў у варажы палон. На ўсё жыццё засталіся ў ягоных вушах адчайныя крыкі юначых вуснаў, калі над марскімі хвалямі на розных мовах лунала развітальнае "ма-а-ма-а!" Му-сульманская вера бацькоў уратавала яго, вязня крыварожскага канцэнтрацыйнага лагера, калі адзін з барачных фюрэраў ставіў да сцяны, істэрычна выдыхаючы ў твар: "Юдэ!!". Жыццё яму вярнуў працытаваны на памяці ўрывак з Кур'ана.

У літаратуры ён застаўся салдатам-дэсантыкам, чарнаробам, здабытчыкам невядомых фактаў, якому лёсам наканавана першым пракладраць шляхі ў невядомое, роднае, аднак забытае-страча-

нає. З блізких і далёких камандзіровак ён привозіў новыя і новыя факты, якія спакваля, правярыўшы, узважыўшы ўводзіў у навуковы ўжытак. Ён нават не даваў разгарэцца справядліваму агню абурэння, калі ў мастацтвазнаўчым нарысе пра Францыска Скарыну чытаў жыццём узятая старонкі з сваіх даследаванняў.

Дыяпазон навуковых інтарэсаў Сцяпана Хусейнавіча не можа не ўражваць сваёй шырыёй: ад устанаўлення сапраўднага імя Скарыны /Францыск а не Георгій/ да напісання творчага партрэта калегі-паплечніка Генадзя Кісялёва.

Праз усё жыццё прафесар Александровіч заставаўся верным яшчэ аднаму прызнанню: Настаўніка. Незвычайная сціпласць, стрыманасць суседзіла ў ягоным сэрцы з суровым непрыманням хлусні, няпраўды, фальсіфікацыі. І за гэта яго любіла і паважала студэнцкая моладзь. Хоць не сакрэт, для тых, хто спрабаваў адмахвацца ад самастойнай думкі, ад пошуку, здзіраючы курсавыя ці дыпломныя выкладчык Александровіч быў прынцыповы. У жалобную развітальную хвіліну, узіраючыся ў такія блізкі твар на фоне кветак неяк сагравала душу думка, што яму і пры жыцці прыносялі кветкі. Тых, хто здаваў экзамены, у каго ён кіраваў курсавымі і дыпломнымі, хто працаваў з ім на адной кафедры, хто зрадаў з ім агонь апошняй вайны і таксама выжыў, каб працягнуць жыццё на зямлі.

Не толькі ў сценах універсітэта выходзіў ён будучыню беларускай інтэлігенцыі. Ён здолеў і ва ўласнай сям'і ўзгадаваць паслядоўнікаў сваёй нялёгкай справы і па праву ганарыўся тым.

Пяць гадоў таму смерць распарадзілася прынесці Сцяпану Александровічу букет ружаў. Я ўдзячны лёсу, што апаздзіў яе і прынёс тады кветкі свайму настаўніку не ўпершыню.

БІТВЫ ПАД МАГІЛЬНАМ І КОЙДАНАВАМ

/ З кнігі М.І.Ермаловіча "Па слядах аднаго міфа", выданай у Менску у 1989 г., глава 5-я, стар. 51 — 54, урывак зроблены са згоды аўтара /.

Мангола-татарскае нашэсце і нямецкая агрэсія ў сучасных падручніках па гісторыі і навуковых даследаваннях паказваюцца як фактары, што нібыта паспрыялі захопу беларускіх земляў у Літвой: «Барацьба Русі з татара-мангольскімі заваёўнікамі значна аблегчыла літоўскім князям ажыццэўленне іх захопніцкай палітыкі ў адносінах да рускіх земляў. Ва ўмовах татара-мангольскай няволі некаторыя феадалы Русі ў асобе Літоўскай дзяржавы бачылі сілу, якая не толькі можа даць адпор татарскім і нямецкім захопнікам, але і разам з тым будзе садзейнічаць далейшаму ўмацаванню іх панавання над сялянскімі масамі»²²². Прыблізна тое ж самае сказана і ў другім даследаванні: «Феадалы, якія прыйшлі да ўлады ў Аўкштайціі, пайшлі на змову з феадаламі значна больш развітай Беларусі, напалыхымі Ардой і Ордэнам. Падзяліўшыся рэнтай з літоўскімі пануючымі класамі, беларускія феадалы ўвайшлі ў яго склад»²²³. Але ж добра вядома, што Беларусь, за выключэннем яе крайніх паўднёвых мясцін, не ведала мангола-татарскага нашэсця. Значыць, феадалам Беларусі не было ніякай патрэбы шукаць абароны ў Літоўскай дзяржаве ад татараў. Больш таго, паводле сведчання летапісаў, літоўскія князі ніколі не атрымлівалі ніякіх перамог над мангола-татарамі.

Праўда, у вядомай «Хроніцы Быхаўца» апавядаецца пра дзве бітвы, у якіх нібыта былі разгромлены літоўскія войскамі татары, — пад Магільным і пад Койданавам. Аднак шэраг акалічнасцей прымушае сумнявацца ў тым, што яны ў сапраўднасці былі.

Вось што гаворыцца пра Магільнянскую бітву. Пасля таго як літоўскі князь Рынгальт немалы час пракняжыў у Новагарадку, рускія князі Святаслаў Кіеўскі, Леў Уладзімірскі і Дзмітрый Друцкі рашылі выгнаць яго з Новагарадка. Узяўшы сабе на дапамогу ад цара заволжскага некалькі тысяч татараў, яны рушылі на Новагарадок. І вось Рынгальт сустрэў іх на Нёмане, ля Магільна (зараз на тэрыторыі Уздзенскага р-на, Мінскай вобл., перайменавана ў Нёман), і ў лютым баі, які працягваўся цэлы дзень, разбіў сваіх праціўнікаў, атрымаў вялікую перамогу і з багатай здабычай вярнуўся ў Новагарадок²²⁴. У «Хроніцы Быхаўца» не ўказана, калі адбылася гэтая падзея. У ранейшай гістарычнай літаратуры яна адносілася да 1235 г.²²⁵ Але прыняць гэтую дату нельга, бо тут упамінаюцца татары, якія з'явіліся на Русі толькі ў канцы 30-х гадоў XIII ст. Апроч таго, Рынгальт не мог княжыць у 1235 г. у Новагарадку, бо ў гэты час тут кня-

жыў Ізяслаў, як сведчыць Іпацьеўскі летапіс. Сярод князеў, што ішлі на Рынгальта, упамінаецца Леў Уладзімірскі. Гэта магло б дапамагчы ўстанавіць найбольш верагодную дату гэтай падзеі, калі б яна сапраўды была. У Іпацьеўскім летапісе пад 1274 г. сказана, што шэраг рускіх князеў, сярод якіх быў і галіцкі (а не ўладзімірскі) князь Леў, разам з татарамі ішлі на Новагарадок²²⁶, які ў той час быў сталіцай Вялікага княства Літоўскага. Паколькі рускія князі і татары рухаліся на Новагарадок ад Слуцка²²⁷, то іх шлях мог праходзіць і праз Магільна. Аднак летапіс, які падрабязна асвятляе гэты паход рускіх князеў і татараў, нічога не гаворыць пра бітву пад Магільнам. Як мы ведаем, у «Хроніцы Быхаўца» сказана, што гэта бітва была вялікай і што рускія і татары пацярпелі страшэннае паражэнне, і яны, вядома, пасля такой няўдачы не маглі б ісці далей Новагарадка. А між тым летапіс гаворыць, што яны, перайшоўшы р. Сэрвеч, падышлі да Новагарадка і ўзялі яго акольны горад. Выдуманым з'яўляецца і сам князь Рынгальт, бо нідзе ў іншых крыніцах ён не ўпамінаецца. Апроч таго, «Хроніка Быхаўца» называе яго вялікім князем, але ў 1274 г. ён не мог быць такім, бо ў гэты час у Новагарадку княжыў Трайдзень. Не мог быць ён і бацькам Міндоўга, бо апошні загінуў у 1263 г., а ў «Хроніцы Быхаўца» сказана, што Міндоўг стаў княжыць пасля смерці Рынгальта. Усё сказанае не пацвярджае таго, што была бітва пад Магільнам, у прыватнасці, у 1274 г., найбольш верагодным для яе, асабліва калі ўлічыць, што ў «Хроніцы Літоўскай і Жмоіцкай» яна значыцца пад 1284 г.²²⁸ (у гэтай крыніцы многія падзеі зрушаны на 10—15 гадоў наперад). Тым не менш усё гэта не выключае таго, што гэтая бітва была. Магчыма, што яна была

калі-небудзь, але яе апісанне ў «Хроніцы Быхаўца» з'яўляецца скажоным да непазнавальнасці, як гэта адбылося і з бітвай пад Гарадцом у 1161 г., аб чым мы гаварылі раней. Не выключана, што і бітва пад Магільнам адбылася таксама ў полацкія часы, а пасля была прыпісана літоўскім князям.

Малаверагодная бітва пад Койданавам, бо звесткі пра яе яшчэ больш супярэчлівыя. У «Хроніцы Быхаўца» сказана, што заволжскі татарскі цар Балаклай сабраў вялікую раць і пайшоў на Русь. А Вялікі князь Скірмант, сабраўшы сваё войска ў Койданаве, перамог усю раць татарскую і самога цара забіў²²⁹. У літаратуры гэта падзея адносілася да 1241 г.²³⁰ Апроч таго, указваецца яшчэ адна бітва пад Койданавам, у якой нібыта Міндоўг у 1249 г. разбіў татараў, якіх узначальваў Кайдан, і яго саюзнікаў галіцка-валынскіх князеў Данілу і Васілька. Прычым сцвярджаецца, што Кайдан загінуў тут, і таму пайшла назва «Койданаў», які да гэтага называўся Крутагор'ем. Гэта найбольш пашыраная версія, і яна нават

увайшла ў сучасныя падручнікі па гісторыі Беларусі²³¹. У «Запісках Кацярыны II» прыведзены звесткі аб бітве пад Койданавам у 1276 г., якія нагадваюць падзеі бойкі 1241 г.

Паколькі ўсе гэтыя бітвы звязаны з татарамі, то яны не маглі адбыцца ні ў 1241, ні ў 1249 гг., бо, як паказваюць даследаванні, першае ўварванне татараў на тэрыторыю Беларусі адбылося ў 1258 г.²³² Бітву 1241 г. мы наогул павінны адкінуць як выдуманую, бо ніколі не было ні вялікага літоўскага князя Скірманта, ні татарскага хана Балаклая. Чешта ёсць падобнае ў падзеях 1249 і 1258 гг. Сапраўды, князем літоўскім тады быў Міндоўг, разам з татарамі ішоў валынскі князь Васілька (яго брат Даніла, прыкінуўшыся хворым, ухіліўся ад гэтага паходу). Але татараў узначальваў не Кайдан, а Бурундай, і, што самае важнае, ніякай перамогі Міндоўг не атрымліваў: татары на чале з Бурундаем без супраціўлення занялі землі Літоўскую і Нальшчанскую (нагадаем, што гэта тэрыторыя на захадзе сучаснай Беларусі). Гэта пацвярджае і Наўгародскі I летапіс, у якім сказана, што татары ўзялі ўсю зямлю Літоўскую, а саміх пабілі²³³.

Трэба зазначыць, што ёсць яшчэ сумненні ў праўдзівасці існавання Кайдана. Сярод татарскіх ханаў, военачальнікаў і ваяводаў ён не значыцца²³⁴. Праўда, у татар-

скага хана Менгу Цімура, які цараваў у Залатой Ардзе з 1266 па 1280 г., быў сын Кадан²³⁵. Менавіта ў Менгу Цімура галіцкі князь Леў Данілавіч прасіў дапамогі ў паходзе на Новагарадок. У 1274 г. Менгу Цімур даў татарскае войска, але яго ўзначальваў не Кадан, а ваявода Ягурчын²³⁶. Паводле Галіцка-Валынскага летапісу, татары хадзілі на Новагарадок і ў 1277 г. Таму можна меркаваць, што яны ішлі праз Койданаў. Але, на-першае, пацярпеўшы там паражэнне, яны б не пайшлі далей. Па-другое, узначальваў гэта войска татараў не Кайдан, а ваявода Мамшэй²³⁷. Усё адзначанае сведчыць, што Койданаўскай бітвы не магло быць ні ў 1274, ні ў 1276, ні ў 1277 гг. Апроч таго, тапонім «Койданаў» на Беларусі не адзін (населены пункт з такой назвай быў таксама недалёка ад г. Паставы²³⁸, што таксама ставіць пад сумненне паходжанне гэтай назвы ад імя татарскага хана.

З вышэйсказанага вынікае, што Магільнянская і Койданаўская бітвы — гэта хутчэй за ўсё міфы, створаныя ў XVI ст., для ўзвелічэння літоўскіх князёў, якія быццам толькі адны маглі супрацьстаяць мангола-татарскім заваёўнікам, чаго ў сапраўднасці не было.

Вядома, нельга адмаўляць пагрозы татарскага нашествя, якая вісела над беларускімі землямі, бо ўварванні татараў, як мы ўжо бачылі, сапраўды былі. Аднак і

нельга справу паказваць так, нібы толькі Літва магла абараніць Беларусь ад татарскай заваёвы. Яна не магла абараніць і сваёй зямлі ад татараў, як гэта было ў 1258 г. Вось чаму беларускія феадалы не маглі бачыць у асобе літоўскіх князёў сілу, здольную абараніць іх ад татараў. Вось чаму беларускім феадалам не было патрэбы дзяліцца з літоўскімі феадаламі сваёй «рэнтай».

Тое, што Беларусь не ведала мангола-татарскага пагрому і панавання, мела для яе важнае значэнне, якое пакуль што яшчэ не ацэнена ў гістарычнай навуцы. Як вядома, мангола-татарскае панаванне перапыніла і замарудзіла працэс палітычнага аб'яднання рускіх і ўкраінскіх земляў, падарвала іх прадукцыйныя сілы. Усяго гэтага пазбегла Беларусь. Яе аб'яднанне не было спынена, а яе прадукцыйныя сілы ў выніку прытоку новага насельніцтва яшчэ больш узраслі. Усё гэта і было прычынай таго, што фарміраванне тэрыторыі Беларусі і ўтварэнне беларускай народнасці пайшлі хутчэй, чым аналагічныя працэсы ў іншых усходнеславянскіх землях.

Крыніцы і літаратура

- 222 История БССР. Т. I. С. 66.
- 223 Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М. 1959. С. 6.
- 224 ПСРЛ. Т. 32. С. 132.
- 225 Живописная Россия. Т. 3. С. 372.
- 226 ПСРЛ. Т. 2. Стб. С. 871 -- 872.
- 227 Там же. Стб. С. 872.
- 228 ПСРЛ. Т. 32. С. 25.
- 229 Там же. С. 131.
- 230 Живописная Россия. Т. 3. С. 362.
- 231 Гісторыя Беларускай ССР. Т. I. С. 121.
- 232 Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М. 1959. С. 375, 381.
- 233 Новгородская I летопись. С. 82.
- 234 Греков Б., Якубовский А. Золотая Орда и её падение. М.; Л., 1950. С. 83, 86.
- 235 ПСРЛ. Т. 2. Стб. 872.
- 236 ПСРЛ. Т. 2. Стб. 876.
- 237 ПСРЛ. Т. 2. Стб. 876.
- 238 Гошкевич И. И. Виленская губерния. С. 114.

ІМЕНЫ І ПРОЗВІШЧЫ

Большасць беларускіх татарчаў цяпер маюць прозвішчы "польска-беларускага тыпу". Часта яны ўтвораны з імёнаў бацькі, гэта значыць патронімаў. У іх аснове -- імя продка, родапачынальніка. Продка Асановічаў звалі Асан / Хасан /, Чымбаевічаў -- Чымбай, Аліевічаў -- Алі, Курмановічаў -- Курман, Шабановічаў -- Шабан і г.д. Часам патронім утвораны не ад імя, а ад мянушкі продка / напрыклад, у Барановічаў /. Часам сама мянушка стала прозвішчам, што замацавалася ў дзяцей і унукаў / напрыклад, у Лебедзяў /. Адбываліся даволі складаныя ператварэнні. Напрыклад, продка Бараноўскіх звалі Байрам-Ходжа, яго нашчадкі сталі Байрамгадзевічы, а пасля гэтага прозвішча перадавалася на польска-беларускі лад і стала Бараноўскім. Часта прозвішча на -скі ўтваралася ад назвы зямельных уладанняў. Напрыклад, прозвішча Крыніцкіх -- ад маёнтка Крыніцы Вявюрскай у Мінскім ваяводстве і г.д. Але прозвішчы на такі ўзор часам ствараліся і ад родавых імёнаў нашчадкаў улусных князёў. Напрыклад, князі Юшыцкія ўзялі прозвішча ад родавага імя сваіх продкаў у Ардзе. Прозвішча князёў Уланаў узнікла з тытула малодшых нашчадкаў Чынгіс-хана. Зрэшты, татары па уласнай ініцыятыве, можа быць -- ад мянушак бралі прозвішчы мясцовай шляхты. Адсюль у татарчаў прозвішчы Даўгяла, Скірмант, Бутлер. Цікавую групу складаюць татарскія прозвішчы, утвораныя ад імён-мянушак -- Ясінскі, Смольскі. У ХІІІ ст. імя Смоля было размоўнай формай імя Смаіл / Ісмаіл /, Ясінскім маглі называць у прастамоўі чалавека, якога звалі Хасень. Адсюль у дакументах ХІІІ ст. такія дзіўнаватыя спалучэнні, як Смольскі Селімбековіч, Ясінскі Кульзімановіч і г.д. Здаралася, што да прозвішчаў далучалі родавыя назвы, якія уваходзілі да рэальнага / а часам прыдуманнага / родавага імя продка. Гэта ў татарскім шляхецтве Туган-Мірза-Бараноўскія, Найман-Мірза-Крычыцкія і г.д.

Трапляюцца і прозвішчы, утвораныя ад хрысціянскіх, славянскіх імёнаў: Александровіч, Багдановіч, Багушэвіч, і г.д. З'явіліся яны таму, што беларускія татары здаўна, -- зрэдку ўжо з XV ст., -- ужывалі гэтыя імёны / часам -- узамен сугучных ім татарскіх ці проста мусульманскіх /. Нашчадкі ардынскіх князёў Найманаў, якія ўзначальвалі адно з татарскіх харунжаўстваў у Вялікім княстве Літоўскім, у пачатку XVI ст. называліся Пятровічамі / ад імя свайго продка, атрыманага, верагодна, ужо ў Літве /; у той жа сям'і шырока ужываліся і іншыя хрысціянскія імёны: Іван, Дзмітры / Дзмітры Пятровіч упамянуты нават у канцы XV ст. /, хоць яны і захоўвалі мусульманскую веру. Трапляюцца таксама імёны Івашка, Сянько і ў іншых татараў. Верагодна, што пашырэнне такіх імёнаў тлумачыцца звычаем ужываць падобную да татарскай форму хрысціянскіх імёнаў. "Сянько" у татараў гэта звычайна скарачаная форма ад імя Сяньчук, Януш -- Яным і г.д. Акрамя таго ў імёнах, мусульманскіх і хрысціянскіх, якія ўзыходзяць да біблейскіх часоў, ужываецца часцей мясцовая форма: замест Ісмаіля ці Смаіля -- Самуэль / альбо, як мы ўжо казалі, -- Смольскі /, замест Ібрагім, Абрагам -- Абрам, замест Захарыят -- Зекерыя і г.д. Доўгі час, яшчэ ў XVII ст., даволі пашыранымі былі старыя цюркскія імёны: Тахтамыш / імя вельмі пашыранае /, Янбек / г.зн. Джанібек /, Шахманцар, Дзянахмет, Чымбай. Але ўсё большае пашырэнне набываюць "кніжныя", г.зн. традыцыйныя мусульманскія імёны, некаторыя -- ад назваў месяцаў мусульманскага календара / Мухарэм, Шабан /. Але можна адзначыць і уплыў моды. Напрыклад, у XVIII ст. пад уплывам кантактаў з мусульманскімі краінамі з'явілася імя Шагін-Гірэй, у канцы XIX ст. -- Абдул-Гамід / у гонар турэцкага султана /. У XVIII-XIX ст. і пазней усё больш пашыралася практыка скарыстання "парных" нават не адназначных, але блізкіх па гучанню імён: Ібрагім--Браніслаў, Мустафа -- Стэфан, Алі -- Аляксандр, Хасень -- Канстанцін і г.д. Такая ж практыка замацавалася і для жанскіх імёнаў: імя Айша

часта перадавалася як Ганна, Фуша — Уршуля, Фаціма — Феліцыя і да т.п. Такая "еўрапеізацыя" імёнаў / яна, дарэчы, так і не стала усеагульнай / звязана з інтэграцыяй татараў у мясцовае грамадства, працягам культурнай асіміляцыі. З другога боку, кантакты з усходам, з іншымі групамі татараў у нашы дні прыводзяць да адраджэння мусульманскіх імёнаў. Трывожыць, аднак, скажэнне прозвішчаў пры іх транскрыпцыі ў беларускім ці літоўскім варыянце / з'яўленне спецыфічна літоўскіх канчаткаў, замена літары "O" на "a", якія парушаюць традыцыйнае польскае і рускае напісанне, зафіксаванае ў гістарычных крыніцах ХVII — ХХ ст. /. Колькасць прозвішчаў беларускіх татараў параўнальна невялікая. У ХІХ — пачатку ХХ ст. дакументальна адзначана 200 родаў / у тым ліку татарскіх сем"яў на Валыні /. Ёсць сем"і-аднафамільцы / напрыклад, некалькі родаў Еўляшэвічаў, Смольскіх, Александровічаў, Ясінскіх, Багдановічаў /, але ў большасці выпадкаў, нягледзячы на значную колькасць носьбітаў таго ці іншага прозвішча, яны ўзыходзяць да агульнага родапачынальніка, які жыў у ХVII — ХVIII ст. ды і пазней, прымалі хрысціянскую веру, г.зн. існуюць галіны татарскіх родаў, якія амаль ці зусім забыліся пра сваё паходжанне / некаторыя Базарэўскія, Карыцкія, Ахматовічы і інш. /. З каталіцкай галіны Крычынскіх паходзіў, дарэчы, вядомы гісторык беларускіх татараў Станіслаў Крычынскі. Гэтыя нашчадкі татарскіх родаў, якія па крыві пераважна не татары, нярэдка захоўваюць родавыя традыцыі, удзельнічаюць у справах татарскіх таварыстваў, цікавяцца іх справамі. Прыкладам можа служыць хоць бы памерлы пісьменнік Міхаіл Міхайлавіч Туган-Бараноўскі / сын вядомага прафесара, легальнага марксіста М.І.Туган-Бараноўскага / і яго сын Дж.чы-Міхайлавіч, доктар гістарычных навук. Імёны ардынскіх татараў, якія зберагліся да сённяшняга дня на Беларусі, нагадваюць нам першыя падзеі іхняй гісторыі ў Вялікім княстве Літоўскім.

ГЕНЕАЛОГІЯ РОДУ ЦАРЭВІЧАЎ АСТРЫНСКІХ

У XVI ст. у Вялікім княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім адным з самых магутных і знатных родаў лічыўся род татарскіх царэвічаў Астрынскіх. Гэтую назву яны атрымалі ад назвы населенага пункту Астрына / Гродзенская вобл., Шчучынскі р-н /, дзе у пачатку XVI ст. царэвічы мелі службы. У гэтым артыкуле робіцца спроба прасачыць генеалогію роду царэвічаў Астрынскіх, якія у старшынстве татарскіх родаў Вялікага княства Літоўскага стаялі на першым месцы.

Свае карані гэты род бярэ ад знакамітага Цімура / Тамерлана, Цімур-Ленга, цараваў у 1370 — 1405 гадах /. Цімур не прыняў тытул хана і называў сябе эмірам. Ён ганарыўся тым, што можа называць сябе "гурганам" і быць у сваяцкіх адносінах з Чынгісідамі. Гурган — значыць "зяць". Цімур ажаніўся з удавой эміра Хусейна, дачкой забітага хана Казана, а апошні быў з роду Чынгіз-хана.

Наступным звяном у гэтым генеалагічным ланцугу быў Цімур-Кутлуг. Цяпер цяжка удакладніць, калі Цімур-Кутлуг упершыню з'явіўся пры двары Цімура у якасці царэвіча / аглана /. Ён пачынае актыўна дзейнічаць у свеце Цімура падчас ваенных дзеянняў супраць Тахтамыша. Упершыню імя Цімура-Кутлуга упамінаецца пад 1390 г. У гэты год, перайшоўшы Сырдар'ю, Цімур у якасці авангарда накіраваў вялікі атрад пад начальам Цімур-Кутлуг-аглана і шэйха Алі Бахадур. Далей мы бачым Цімур-Кутлуг-аглана разам з белаардынскім эмірам Эдзіке / Эдзігей / з племені мангыт. Лёс іх звязаў надоўга. На свайму саслоўнаму становішчу Эдзігей знаходзіўся значна ніжэй Цімур-Кутлуга. Больш моцная і уладарная натура Эдзігея падпарадкавала сабе Цімур-Кутлуга. У 1397 г., калі да ўлады прыйшоў Цімур-Кутлуг / фактычна Эдзігей /, Залатая Арда на кароткі час умацнілася. Але гэта быў апошні проблеск дагараючага кастра. Сабраўшы вялікае і моцнае войска, у 1399 г. Вітаут — вялікі князь

Вялікага княства Літоўскага, рушыў на татараў і разграміў іх лагер на р. Ворскле. Летапісец паведамляе, што Цімур-Кутлуг, убачыўшы такую моц, спалохаўся і вырашыў заключыць мір. У гэты час да Цімур-Кутлуга падаспеў ардынскі князь Эдзігей. Яму ўдалося угаварыць Цімур-Кутлуга адмяніць пагадненне і прыняць бой. Войска Вітаўта было разгромлена. Дадзеныя нумізматыкі пацвярджаюць звесткі пісьмовых крыніц аб гадах царавання Цімур-Кутлуга / 1397 па 1400 г. /. У 1400 г. па словах летапісца "умре во Орде царь Темиръ Куклуй и по нем сяде Шадибек на царствии Большаа Орды Волжскаа". Ёсць таксама і іншыя звесткі аб яго смерці: "Тимур-Кутлуг так много пил, что однажды он заснул после длительного пьянства".

У 1410 г. прэстол заняў Цімур-хан, сын Цімур-Кутлуга. Цімур-хан цараваў толькі два гады. У 1412 г. ён быў па-зdraдніцку забіты адным са сваіх ваеначальнікаў.

У 1465 г. на гістарычную сцэну выходзіць новы прэтэндэнт на ханскі прэстол у Вялікай Ардзе — Ахмат-хан, унук Цімур-хана. Якім бы ні быў энергічным Ахмат-хан, палітыка яго не мела будучыні. Менавіта з гэтым імем звязаны канец татарскага іга і запусценне Залатой Арды. У пачатку кастрычніка 1480 г. вершнікі Ахмат-хана з'явіліся на беразе р. Угры. Ваенныя падзеі, якія адбываліся на р. Угры, можна назваць супроцьстаяннем дзвух вялікіх рацёй — рускай і ардынскай. Праціўнікі зышліся твар у твар. На левым беразе ракі выстраіліся рускія лучнікі, былі расставлены цяжкія пішчалі і пюфякі, прытаіліся з лёгкімі "ручніцамі" атрады "огненных стрельцов". Рускія ваяводы пастараліся максімальна выкарыстаць перавагу свайго войска ў вогнястрэльнай зброі і не дапусціць пераправы ардынцаў на левы бераг Угры. Бітва пачалася 8 кастрычніка і працягвалася 4 дні. Зыходзячы з летапісных звестак, ардынцам так і не ўдалося пераадолець водную перашкоду і завязаць бой на левым беразе. Пачэсны сур'ёзныя страты, Ахмет-хан быў вымушаны адступіць. Ахмат збіраўся пачаць наступленне, калі лёд скуе раку. 26 кастрычніка Угра пакры-

лася лёдам, аднак Ахмат не спяшаў пераходзіць раку. У лістападзе Ахмат павярнуў назад і кінуўся уцякаць праз літоўскія ўладанні. На зімоўцы каля вусця Северскага Данца хан Шыбанскай / Цюменскай / Арды Айбен з нагаямі сустрэў Ахмата і 6 студзеня забіў яго.

Пасля смерці Ахмата Залатая Арда некаторы час заставалася на-раўнальна вялікай дзяржавай, дакладней, яна займала значную тэры-торыю. Адваяваць яе у "Ахматавых дзяцей" было не так лёгка, аднак у іх не было сілы уздзейнічаць на усходнеўрапейскую палітыку, хоць такія спробы пастаянна вяліся на працягу 26 гадоў пасля смерці Ахмата. Толькі ў маі 1502 г., калі крымскія войска на чале з крыскім ханам Менглі-Гірэем выступіла за Перакоп, "в поле" пачаў-ся апошні паход супраць Вялікай Арды. Ханам Вялікай Арды ў той час быў сын Ахмата — Шых-Ахмат. У пачатку чэрвеня пасол Аляксей Забалоцкі паведамляў з Крыма ў Маскву: "Орду, государь, кажутъ на усть реки Сулы" і "царь Менгли Гирей на Орду идет спешно, и пушки, государь, и пищали с ним идут же". Дзесці каля вусця р.Сулы і ад-быліся рашучыя баі. Падрабязнасці нам невядомы. У паведамленні рускага посла з Крыма ад 28 мая 1502 г. толькі гаварылася, што "царь Менгли-Гирей Шиг-Ахмета царя прогнал и Орду его и улусы взял".

Пасля паражэння Шых-Ахмет схаваўся на Літве, дзе ён знаходзіў-ся каля 20 гадоў, а затым разам з сынамі Шых-Малцэрам вяртаецца ў Заволжскае царства. Другі сын хана — Ажубек-Солтан ужо ў 1514 г. атрымаў у якасці падарунка ад караля Жыгімонта I 70 службаў пад Астрынай, застаўся ў Вялікім княстве Літоўскім, дзе ў старшынстве татарскіх родаў займаў першае месца і быў выказнікам інтарэсаў та-тарскай шляхты. К 1531 г., пасля смерці Федка Святошы, ён атрым-лівае маёнтак Палозіна, а таксама тэрыторыю Рычч пад Астрынай. У 1536 г. Ажубек-Солтан атрымаў прывілей на зямлю Сцяпанаўшчыны ў Троцкім павеце. Акрамя гэтага, як сведчаць дакументы, ён меў частку Калдычава і Бераставіну ў Ваўкавыскім павеце. Ад жонкі

Зані Малікбашыцаўны Шырынскай у яго засталіся два сыны — Батыр Солтан і Чынгіз Ажубек Солтан. У 1548 г. браты-царэвічы Астрынскія прадаюць Палезіна Мікалаю Нарушэвічу, падскарбію земскаму. Ад Батыра Солтана нашчадкаў не засталася. Што датычыць Чынгіза Ажубека Солтана, то ён у 1555 г. атрымаў ад Жыгімонта Аугуста пацвярджэнне на валоданне ваколіцамі Рычы. Памёр Чынгіз Ажубек Солтан у 1585 г., пакінуўшы удаву Умну Агішэвіцаўну Шырынскую і дзяцей, апекуном якіх стаў брат Умны Ян Агішэвіч. Удава Чынгіза, царэвіча Астрынскага, затым выходзіць замуж за Фурса Улана Ацанрыковіча і у 1598 г. яны прадаюць Рыч земскаму падскарбію Дзмітрыю Халецкаму. Аб далейшым лёсе дзяцей Чынгіза Ажубека Солтана не вядома. Ёсць толькі звесткі, што у 1632 г. маршалак лідскі Аляксандр Халецкі, сын падскарбія Дзмітрыя дабіўся каралеўскага прывілея на прысуд Рычы. Барацьба з уплывовымі Халецкімі была не пад сілу нашчадкаў Ажубека Астрынскага. Ажубекавічы сталі перад выбарам — або здрада веры бацькоў, або эміграцыя, або галеча, як вынік знікнення са сцэны жыцця. Здаецца, што ім выпала апошняе, хоць магчыма, што яны паклалі пачатак роду Аджубекавічаў, які быў вядомы ў Беларусі і на Літве ў XVIII — пачатку XIX ст.

Цікава, што апошні хан Залатой Арды Шых-Ахмет знаходзіўся на Літве ў якасці эмігранта і палітычнага вязня. Спачатку хан жыў у Кіеве. Але хутка ён з атрадам у 300 вершнікаў выкарыстаў патаемны праход і ўцёк у Аккерман / Белгарад /. Тут ён папрасіў дапамогі ў турэцкага султана, але той адмовіў яму. Шых-Ахмету нічога не заставалася, як вярнуцца ў Кіеў. У Кіеве за ўцёк ён быў арыштаваны і спачатку яго трымалі тут, потым у Вільні, Троках і Коўне. І толькі праз 20 гадоў, у 1523 г. ён атрымаў волю.

ЦОРКІЗМЫ У АНГЛІЙСКОЙ МОВЕ

Кантакты народаў заўсёды ствараюць спрыяльную глебу для ўзаемапранікнення моў. А што ўжо казаць пра такія актыўныя народы, як цюркскія, што пакінулі значны след у самых розных мовах. Няма ла цюркізмаў у такой пашыранай мове як англійская. Рэальна у англійскай мове існуе каля 400 цюркізмаў, 55 з іх складаюць этнаграфічныя, 26 — грамадска-палітычныя, а 19 — прыродныя рэаліі. Прычым апошнія уваходзяць у тэрміналогію адпаведных навук і таму з'яўляюцца неад'емнай часткай англійскай лексікі / хаця большасць гэтых слоў вядома толькі спецыялістам /. Сярод найбольш вядомых слоў з гэтай групы badian, beech, bergamot, irbis, jougara,

mammoth, sable, taiga. Цюркізмы з грамадска-палітычнай лексікі выкарыстоўваюцца звычайна ў спецыяльнай літаратуры, у творах гістарычнай і этнаграфічнай тэматыкі пра жыццё цюркскіх і мусульманскіх народаў. Найбольш асвоеныя цюркізмы гэтай групы bashibazouk, effendi, chiaus, cossack, ganch, horde, khan, mameluke, pasha, uhlan. Этнаграфічнымі рэаліямі звычайна карыстаюцца ў навуковай літаратуры / у творах пераважна гістарычнага характару /. Сярод гэтых слоў таксама ёсць словы, якія сталі неад'емнай часткай англійскай лексікі: caviar, coffee, coach, kiosk, kumiss, masrame, shabrack, shagreen, vampire.

Словы цюркскага паходжання пачалі пранікаць у англійскую мову пачынаючы, відаць, з канца 4 ст., калі гуны-цюркі пакарылі прадкаў ангічан — англаў і саксаў. У пошуках выратавання і лепшага жыцця англы, саксы і юты у 449 г. пачалі перасяляцца на Брытанскія астравы. Калі ўлічыць несумнеўную перавагу цюркаў таго часу над германскімі плямёнамі як у культурных адносінах, так і ў ваеннай справе, то у старажытнаанглійскай мове павінна было увайсці шмат цюркізмаў, асабліва з ваеннай тэрміналогіі. У сучаснай

англійскай мове захаваліся такія цюркізмы гуна-старажытнаанглійскага перыяда, як beech, body, beer, book і дзеяслоў to bore -- "свідраваць". У працэсе развіцця англійскай мовы большасць старажытнаанглійскіх слоў, у т.л. цюркскага паходжання былі выцеснены словамі іншага паходжання. Так, напрыклад, старажытнаанглійскае слова цюркскага паходжання *tarog* было выцеснена агульнагерманскім *axe*. Цікава, што гэтае слова было таксама запазычана арабскай, персідскай і рускай мовамі і захавалася да гэтых часоў.

Адным са шляхоў пранікнення цюркізмаў у англійскую мову стала запазычанне англійскай мовай індыйскіх слоў, сярод якіх былі і словы цюркскага паходжання. Прамое запазычанне пачалося у XVI ст., калі былі заснаваны першыя англійскія факторыі у Індыі. Асноўная частка такіх слоў прыходзіцца на XIX ст., калі Індыя стала калоніяй Брытанскай імперыі. Такім чынам з індыйскіх моў у англійскую трапіла каля 900 слоў, 40 з якіх цюркскага паходжання: *begun*, *burka*, *cotwal*, *kajawah*, *khanum*, *soorme*, *topchee*, *urdu*.

Звыш 60 слоў цюркскага паходжання пранікла у англійскую мову пры пасрэдніцтве рускай мовы. Сярод іх: *ataman*, *hurrah*, *kefir*, *king*, *koumiss*, *irbis*, *shashlik*.

Такія цюркізмы, як *hetman*, *horde*, *uhlan* трапілі у англійскую мову праз польскую. Этымалагічныя слоўнікі англійскай мовы памылкова ўзводзяць слова *uhlan* да турэцкага *oglan* "юнак". Аднак у татарскай мове эпохі Залатой Арды *uglan* азначала не толькі "юнак, дзіця", але і "баец, воін". Таму такую назву насілі гвардзейцы ханаў. У 1313 годзе татары дапамаглі вялікаму князю літоўскаму Гедымінасу адбіць напідк нямецкіх крыжакоў. А у 1397 годзе вялікі князь літоўскі Вітаўтас запрасіў татар на службу і пастаяннае жыхарства. Гэтыя татары адыгралі значную ролю у разгроме нямецкіх рыцараў у Грунвальдскай бітве. Улічваючы тое, што у Польшчы, на Беларусі і Літве татары жывуць каля 600 гадоў, няма неабходнасці тлумачыць цюркскія запазычанні у гэтых мовах уплывам толькі турэц-

кай мовы.

З венгерскай пры пасрэдніцтве нямецкай і французскай моу у англійскую перайшлі такія цюркізмы, як coach, haiduk, kivasz, vampire. Непасрэдна з нямецкай мовы перайшлі словы shabrack, trabant; з іспанскай -- bocasin, laskey; з лацінскай janissary, sable; з італьянскай bergamot, kiosk. Найбольшая колькасць цюркізмау перайшла з французскай мовы: badian, caviar, odalisque, sabot turquoise.

Прамыя кантакты носьбітау французскай мовы з туркамі пачаліся яшчэ у эпоху крыжовых паходау. Шмат французау, іспанцау, італьянцау знаходзілася на службе у туркау у перыяд экспансіі Асманскай імперыі / XIV — XVI ст. /. У 1536 г. Францыя і Турцыя падпісалі саюзны дагавор, пасля чаго французскім падданым былі прадастаўлены гандлёвыя, консульскія і інш. прывілеі. Для еўрапейцау таго часу, якія зведалі рэлігійны і сацыяльны ўціск феадалау, Турцыя была дзяржавай верацярпімасці і адноснага дабрабыту народу. Пасля дагавору 1579 г. паміж Англіяй і Турцыяй у апошняй таксама былі створаны гандлёвыя калоніі. Англійскія пісьменнікі пачалі актыўна ўжываць у сваіх творах на ўсходнюю тэматыку цюркскія словы / асабліва многа такіх слоу увялі Крыстофер Марло, Шэкспір, Байран, Скот /. Такім чынам, запазычанні з турэцкай мовы складаюць большую частку цюркізмау, якія трапілі у англійскую мову шляхам прамога запазычання.

Разам з тым, трэба адзначыць, што большасць цюркізмау, якія увайшлі у англійскую мову да XIX ст., ужо выйшлі з актыўнага ўжывання. Асноўную ж масу цюркізмау, якія засталіся ў англійскай мове, складаюць пераважна экзатызмы і этнаграфізмы. Яны не маюць эквівалентау у англійскай мове і не уступаюць у сінанімічныя адносіны з карэннымі словамі; выкарыстоўваюцца звычайна для апісання флоры, фауны, побыту, звычаяу, грамадска-палітычнага жыцця

цюркского регіона. Аднак ёсць нямала цюркскіх запазычанняў, якія датычацца агульнаўжывальнай частотнай лексікі. Некаторыя цюркізмы, напрыклад, *bosh*, *caviare*, *coach*, *horde*, *jaskal*, *kiosk* і некаторыя іншыя, развіваюць новыя значэнні, не уласцівыя іх эцімонам.

Слова *bosh* пранікла ў англійскую мову са значэннем "глупства, пустая балбатня", а пазней стала ўжывацца ў функцыі дзеяслова са значэннем "дражніць, дурачыць, не прыносіць ніякай карысці". Слова *caviare* першапачаткова абазначала толькі "ікра", а ў канцы XIX ст. стала ўжывацца ў значэнні "абзац", або "радкі, выкраслення цэнзурай". Пазней шляхам канверсіі гэта слова пачало ўжывацца ў якасці дзеяслова са значэннем "закрэсліць". Слова *coach* запазычанае ў значэнні "вялікі крыты воз", з часам набыло шмат іншых значэнняў: карэта, экіпаж, пасажырскі вагон, турыцкі аўтобус; рэпецитар; інструктар, трэнер і інш. Слова *horde* увайшло ў англійскую мову ў значэнні "група цюркаў-качэўнікаў", аднак паступова набыло новае значэнне / пераноснае / — "група грубіянаў". Слова *jaskal* апрача свайго асноўнага значэння "шакал", набыло новае значэнне — "чалавек, які робіць за іншага чарнавую падрыхтоўчую работу" / адсюль і дзеяслоў *jaskal* "выконваць падрыхтоўчую работу" /. Слова *kiosk* у турэцкай мове мае значэнне "вежа, каўта, віла, летні палац", у англійскай мове яно набыло неўласцівыя эцімону значэнні — "газетны кіёск, тэлефонная будка, будка пры уваходзе ў метро" і інш.

З КНІГІ ДОКТАРА ЯНА СТАНКЕВІЧА

У канцы 1991 года Беларускае кооперацыйна-выдавецкае таварыства "Адраджэнне" у Менску выпусціла ў свет кнігу доктара Яна Станкевіча "Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом", упершыню надрукаваную ў 1933 годзе ў Вільні.

"Байрам" друкуе урывак пра Мірадж з гэтай вельмі цікавай кнігі / старонкі 18 -- 29 /. У 1992 годзе мусульмане адзначаюць вечар і дзень узнясення прарока Мухамеда на сёмае неба 26 і 27 раджаба -- 31 студзеня -- 1 лютага.

Магчыма, што некаторым чытачам мова доктара Яна Станкевіча будзе не найлягчэйшая да зразумення, але вам будзе усё ж лягчэй, чым прыйшлося вучонаму, калі ён чытаў "Аль-Кітаб". Няхай будзе рай светлы гэтаму добраму чалавеку.

Мэрадж ¹⁾

Bismi 'llahi 'rrachmani 'rrachimi ²⁾.

Наўперад 1) Божа імя ўспамінайма, міласьць у нутрах сваіх уфундуем; першы і астатні Он ест вякуісты, да кожнай рэчы моцны, ніхто Яму непадобны, адзіны 2) ест. Яшчэ нічога ня было, стварыў сьветы, людзі, яшчэ да людзей падобна фэрыі і дзівы; стварыў зямлю і неба, людзей і ангелы, месяц і слонца і зьвезды, семкрат нябёс. За расказаньнем месяц і слонца узыйдзе і зыйдзе, рассудку яго кожны трымае. Потым месяц і слонца зьвяжа парсуну, дасьць яму розум і міласьць і вядомасьць. Навука есць такжа і твая: пей салават ³⁾ прароку, гэі браце, прароцкаму мэраджу ⁴⁾ трымай вуха.

Успомнем мэрадж прароцкі: Калі ўчуеш, рада будзе ўся душа. Мовіў Аббасаў сын тое слова, ведамасьць дае прарок яму сам. Прарок мовіў: „Скажу, што ся дзеяла; сын Аббасаў, выслухай мяне.

Адкланяўся ўночы етцы намаз ⁵⁾, вышаў з дому, хадзіў памалу.

¹⁾ Гэтую легенду друкуем азеля цікаўнага зьместу ейнага. Дык, маючы наўважэ шырокае грамадзянства, азеля лягчэйшага чытаньня, тутакж яна друкуецца паводле сучаснага правапісу. Можа, як фонэтыку, так і хормы словаў, пакідаем без зьмены. Слоўнік таксама не мяняем, але палёмізмы замянілі словамі беларускімі, паказаўшы ў канцы, як было ў арыгінале. Гэта таксама прычыніцца дзеля лягчэйшага чытаньня і разуменьня. Арабізмы пакідаем, бо яны згаджаюцца з мусульманскім характарам легенды. Затое ў вынісках даем пераклад арабізмаў.

²⁾ выражэньне арабскае, пераклад: У імя Бога міласэрнага, міласьцівага.

³⁾ араб.; кароткая малітва на павалу прарока.

⁴⁾ узнясеньне, араб.

⁵⁾ вачэрняя малітва.

Цемна было, вочы сьветласьці ня відзелі, куры ня пелі, сабакі не брахалі. Дождж ішоў, цемна было, вецер веяў. Разумеў, што судны дзень настаў. Межы Сафа і Мэрва¹⁾ хадзіў, мыслячы межы іх стаяў. А зямлі, а нябёсах мысліў, моцы Божай дзіваваўся, казаў: „І што ест моцны, праўдзівы Пан, як стварыў зямлю і нябёса на паветру!

У том умысьле спаць мне сахацела (сын Аббасаў, выслухай гэта слова!) Потым ачнуўся. Скора глянуў на чатыры стараны, чатыры ангелы ўвідзеў: кожны ў руках па харугве³⁾ дзяржаць. Гэты ўвесь сьвет у сьветласьці стаў, гэты сьвет напоўніўся сьветласьці з канца ў канец, блеск⁴⁾ паў на гару, на каменьне. З неба была роўна кажная харугаў. Уперад прышоў Джабраіл⁵⁾ даў селям⁶⁾. Глянуў Джабраілу у твар, месяц, слонца зацьмела; месяц і слонца зьмянілі парсуну сваю. Ад зямлі да неба аперлася велічыня яго. Напісана ест перад ім два сатыры: ⁷⁾ „Нямаш іншага Бога, толькі ⁸⁾ Аллаг імя яго моцнага!“ Блеск ⁹⁾ б'ець другога сатыра. „Яўно, што ¹⁰⁾ Мухамэд пасол Божы, Мухамэд прарок імя“.

Шэсьцьсот крыльля, семдзясот¹¹⁾ год кажнае крыло; семсот полкаў яго было валасоў, пэрла, дарагія каменьне на кожным канцу з твары ¹²⁾ харошай і голасу; з чырвонага акіку¹³⁾ было на ём адзеньне.

Пытаў я на потым: „І браце Джабраілу, чы ўжо трубіў у трубу Ісрафіл, чы прыказаньне Божэ нам аднавілася? А ўсём мне дай знаці і ведаці; гэта ноч, што за ноч, скажы мне?“ Джабраіл мовіў:

¹⁾ горы ў Арабіі ля Мэккі.

²⁾ ангел Гаўрыіл.

³⁾ даць селям—прывітаць, сказаць „Salamun alaikum“—супакой табе!

⁴⁾ радкі.

⁵⁾ араб. акік—камень.

Handwritten text in Arabic script, likely a translation or commentary on the printed text. The text is written in a cursive style and is arranged in several columns. Some words are underlined or written in a larger, bolder script. The text appears to be a religious or philosophical treatise, possibly related to the Quran or Islamic teachings.

„Семенчуй ¹⁾ табе, прароча, Мэрадж ноч ест; прароча, не фрасуйся, нутр трымай вясёлы ¹⁰⁾. Тая абятніца, што абяцаў Праўдзівы табе, дойдзеш гэтай ночы да тае абятніцы. Што табе даў, нікому таго ня даў: аўлія ²⁾, прарокі ня ведалі, а стварэньне цябе павялічыў, ад усіх цябе пажадаў. Ест ты Божы мілосьнік, і Мухамэду, ад цябе нам усім прычына мае быць. Устань, прароча, апашыся, блізка мейсца маеш мець ку Пану Богу, абачыш Пана Бога аблічнасьці, што захочаш, усё абачыш. Прыбярэ ¹¹⁾ для цябе нябёса, радуецца, што ўвідзеў прарока. На сямі нябёс што ест ангелей харошай твары, хочучь відзець, жадаюць, просяць Пана Бога за цябе, дуаі ³⁾ пяхуць усе за душу тваю“.

Скора ўчуў ад Джабраіла тыя слава, зарадаваўся, твар на зямлю палажыў. Пацягнуў адзеньне, штоб надзеў. Джабраіл мовіў: „Што чыніш, і душа прароча? Сегасьветнага адзеньня з табой ня трэба ест. Расказаньне Божае мне: „Вось ¹²⁾ прыслаў табе іншае адзеньне, нічога ест праціў гэтага атлас“. Двое адзеньне ўзлажыў на мяне зялёнае, з моцы сваей стварыў тое Пан Бог, із сьветласьці тыя абое ствароны, блескам ¹³⁾ напоўніўся ўвесь сьвет. Скора надзеў на сябе тое адзеньне, за уммет ⁴⁾ свой вельмі клапаціўся ¹⁴⁾. Я мовіў ¹⁵⁾: „Іж то ест стварыцель Пан Бог, чы будуць насіць умметы такое адзеньне?“ Голас прышоў да вуш тае-ж гадзіны: „Просьба прынята твая, прароча“.

Потым да вады прышоў земзем ⁵⁾. Два ангелы ўказаліся прад вочы, кожны ў руцэ кубак ¹⁶⁾ дзяржыць, у вадном земзем вада, а ў другом кеўсер ⁶⁾. Абдас ⁷⁾ узяў, разьліваючы тую ваду. Хто умметам маім, абдас узяўшы, ляж спаць рукі злажыўшы.

Стаяў Джабраіл, прышоў у том часе Мікаіл ⁸⁾; дзяржыць у правай руцэ аднаго каня — брук жоўты, шыя зялёная, персьці белыя, плечы з крышталу, капыта за срэбра (той быў усіх коняў панам), зубы мэрджан ⁹⁾, язык з імбэру, валасы, вушы із яханту, персьці коньскія, твар падобна чалавеку, пэрла або каменьне дарагія абадва воч, хвост паві, як дарагі камень, з абодвых старон белыя скрыла ¹⁷⁾ з пэрлаў із дарагога каменя, так з пэрла каштоўнага вуздэчка, із сьветласьці. Хто салават ¹⁰⁾ пяхець, на судны дзень усьсядзе.

Рукамі дакрануўся да кар’у ўсьсесьць; адным разам скочыў ад мяне; як скача рыба ў сеці, так выскачыў з рук маіх. Джабраіл мовіў: „Што чыніш, гэі коню, устыдайся, прарок стаіць наш, дайся дасесьць прароку, уцішся, слухай маго слова: за ¹⁸⁾ яго лепшы на цябе ня будзе ўсьсядаць; калі ён на цябе ўсьсядзе, цела у пекле ня будзе гарэць, харамам ¹¹⁾ будзе табе пяхельная мука, дайся дасесьць

¹⁾ слова незразумелае; паводле паралельнага татарскага тэксту, значыць „прыемная неспадзеўка“.

²⁾ сьвятныя.

³⁾ араб. дуа — прашэльная малітва.

⁴⁾ араб. уммет абліччае царкаў і вернікаў.

⁵⁾ назоў аднае сьветлае вады.

⁶⁾ напітак.

⁷⁾ араб. абдас — ушываньне.

⁸⁾ ангел Мікаіл.

⁹⁾ белы дарагі камень.

¹⁰⁾ род малітвы, гл. бал. 18.

¹¹⁾ творны адз. ад араб. харама — тое, што забаронена.

прароку!" У том часе той конь пачаў мовіць, за воляй Божай мовіў да Джабраіла, мовіў: "Слова майго слухай, і Джабраілу, не ўсьсядаў на мяне Ібрагім¹⁾, прыяцель Божы, і твой Ісмаіл неўсьсядаў, ты ведаеш астатнюю ведамасьць, як мае быць". Джабраіл мовіў: "І коню, розум твой гдзе, то прарок, двух сьветоў. Пан для яго стварыў сьвет; што кольвек ест яўнага й тайнага ў Пана Бога, за яго лепшага нямаш, вера яго ест, гаспадара кабайны²⁾ то ест. Скора ўчуў тыя слова той конь, заўстыдаўся, аж яму пот пацёк. Мовіў: "Калі ён усьсядзе, тым спосабам на судны дзень мае за мяне прычыняцца і там тож 19) канём яму буду, на век вякоў канём яму буду, і там тож 19) ён на мне езьдзіць будзе, на век вякоў канём яму буду". Потым уцішыўся, усьсеў я на яго. Пей салават, і табе Пан Бог судзіць песь! Скора усьсеў на яго, распусьціў крыльце. То ахота, то ест міласць, то ест годнасьць.

Цяпер чуў азнайменьне як ходзіць: кожны ступень на міль дзе-вяцьдзесята йдзе. Час па зямлі хадзіў, час па небе ляціць, ні гор, ні каменя, ні даліны не глядзіць: даліна прыйдзе, дастануць ногі, гара прыйдзе, такжа пастараму; горы, даліны—усё яму роўна было; разумеў, што 7) прад нім роўна было.

Едучы крык зайшоў раз і другі: "І Мухамэд, стань, умметоў³⁾ тваіх слухай тых слоў!" Бурак⁴⁾ не затрымаўся на мейсцу. Адтуль рушыўся, яшчэ крык зайшоў: "І Мухамэд, слухай слоў маіх!" Я мовіў: "І Джабраілу, хто то ест?" Джабраіл мовіў: "Умметам тваім хоча быць: то храсьцянін, а другі жыв прычыны жадаюць тваёй і рады; дай пазнаку ім прычыны сваёй, калі хочаш, што-б былі тваім умметам".

Паехаў далей, відзеў адну жонку 20) харошую; дзіваваўся гледзячы на яе парсону. На яе парсону гледзячы, у задзівеньню стаў, відзячы твар яе. Джабраіл мовіў: "Не глядзі на яе, прароча, каб 21) якая труднасьць не дайшла цябе". Я мовіў: "Гэта хто ест, і Джабраілу?" Джабраіл мовіў: "Сёй сьвет то ест праўдзіве: хто у тое верыць, у вагні гарыць, розныя, розныя мукі відзець будзе; хіба прычына знову ад цябе будзе, Пан Бог ім ласку ўчыніць". То вымавіў Джабраіл і борзда 22) пашоў, як вокам мігнуць да Сынай гары прышоў.

Скора прыехаў да Сынай гары, борзда ісьцеў із каня ў том часе на зямлю; два рэкеаты⁵⁾ борзда кланяўся намаз. Раз мовіў тайна просьбу ку Пану Богу: "Хвала Пану Богу, што 7) мяне прынёс да гэтай гары" Патрымаў Джабраіл, борзда усьсеў на каня. Там ляжаў Імран'ау сын Муса⁶⁾. Я тож 19) гуляў у Бэйтулмукаддэсу⁷⁾. Там-жа відзеў прароцкія душы, селям мне ўсе далі. Усе прышоўшы селям далі⁸⁾, сафі, сафі⁹⁾ праціў 23) мяне сталі. Джабраіл мовіў:

1) Абрагам.

2) прымета ўтв. ад араб. к а б а, к а б а й—сьвятых у Мэкцы.

3) вернікаў.

4) пататарску бг а к—часіна.

5) араб., азначаны час малітвы.

6) Майсей.

7) сьвятых у Ерузаліме.

8) прывіталі.

9) саф—рад, сьвят; араб.

„Гэй, прароча, пытай у іх, навуку чы давалі кяфірам ¹⁾, чы навучалі нявернікаў, што ²⁾ мовілі: „Пан Бог убогі, а мы багатыя“. Гэй, прароча, яшчэ кяфіра мовілі: „Іса³⁾ сын Божы“ мовілі. Яны мовілі: „Чысты Пан Бог, прароча, Пан Бог адзіны ²⁾ стварыў яго халопа. Хто у Яго адзіностве сумляваецца ²⁴⁾, то ест кяфірын, кяфірськае яго ест. Ты, калі праўдзівы, пей салават, знайдзеш у Пана Бога ласку. Навуку давалі ім, ня слухалі, у Божае адзіноства ня верылі, шайтаньскую³⁾ навуку дзяржаліся, душы свае да пекла ўкідалі, кожнаму з нас муку чынілі, некаторых за халап'ю прадавалі, некаторым галавамі ў піліну ігралі, у сём нам такую муку чынілі. Кожны з ніх сваю рэч мовіў, жалаваліся, на кяфіраў скаржыліся.

Потым Джабраіл мовіў: „Мне Божае расказаньне ест; скажу табе, тут два рэкеаты намаз трэба ест, прароцкія сьлёзы уцерць трэба“. Два рэкеаты намаз там кланяўся, прад сябе глянуў, чатырох ангелаў відзеў. Адзін палумісак у руках дзяржаць, з місы сьветласьць да аршу⁴⁾ блеск ⁶⁾ ідзець. У той місе былі тры кухлі для мяне засланы ад Пана Бога. У вадном кухлю вада, у другом малако, у трэцм віно. Хто віно п'ець, душу сваю сіляе. Джабраіл мовіў: „Прароча, то табе Пан Бог заслаў прароча, табе“. Пасягнуў—малако з кухлем да рук прышло; піў, адно на сподзе троха застала. Джабраіл мовіў: „Калі-б выпіў усё, уммету ⁸⁾ твайму харамам⁹⁾ было пекла“. Я мовіў: „Раскажы, няхай прыйдзе, вып'ю, уммету свайму райськія варота адчыню“. Джабраіл мовіў: „Так веле часьць тое выпіў, то ўжо стала часьць твая“.

Пашоў адтуль, пусьціўся да мэраджу. Паслухай, якая ест Божая моц; скажу табе, што ест мэрадж, будзеш знаць Божую моц. Як маю вымавіць, што-б знаць мэрадж? ногі на зямлі былі, а ў небе канец. Адны ўсходы былі так вялікія. Дзьве стараны ангелаў поўна было; ногі іх пэрловыя былі, іншых д'ямэнтавыя, іншых з крышталу, іншых за злата, іншых за срэбра. Я не кажу, прарок яго міласьць так кажа. Кажны майстат розны блеск ⁴⁾ выдае, адзін аднаго сьветласьцяю асьвячае. На правай старане былі ангелы ў лічбе чатыркрат па сто тысячай; у кожнага ў руках па палуміску сьветласьці дзяржаць, хораша салават пяюць, сэдждэ⁷⁾ кланяюцца; радуючыся адзін другому семенчуюць: „Вось-жа ²⁵⁾ прышоў той ²⁶⁾ прарок!“ Зікір тасьбіх⁸⁾ пяючы, вышаў к небу, адзінага ²⁷⁾ Бога рамясло ўспамінаюча. Пяцьсот год дарогі грубасьці таго неба. Пей салават ²⁸⁾, скажу табе: з дыму стварона першае неба, у кітабе ⁹⁾ Рафаа¹⁰⁾ імя. Адны варота відзеў, імя Хафіз¹¹⁾, брамы, вежы—усе сьветласьць.

¹⁾ араб. кяфір—нявернік.

²⁾ Ісус.

³⁾ ад араб. шайтан—чорт.

⁴⁾ арш—пасад.

⁵⁾ царкве.

⁶⁾ забаронена.

⁷⁾ паклон да зямлі.

⁸⁾ род малітвы.

⁹⁾ кнізе.

¹⁰⁾ араб., зн. „вышыня“.

¹¹⁾ Старожа.

Прышоў Джабраіл, у варота ўдарыў. Із сярэдзіны голас прышоў: „Хто ест?“ Рэк: „Я ест, чы ты ест? Джабраілу варота адчыні, увайду“. Ісмаіл рэк: „Водле 29) цябе хто ест, скажы мне?“ Джабраіл мовіў: „Семенча¹⁾ няхай табе, пры мне прарок, пахвальнасьць сьвета, той, што імя пішучы, зламалі каляі²⁾“. Адзін ангел прышоў, варота адчыніў, семдзесят тысячай ангелаў з ім высыпаўся; вітаючы цябе 30) крыкнулі. Кожны з ніх па адным палуміску сьветласьці пасыпалі.

Скора з варот у сярэдзіну увашоў, розныя, розныя ангелы, гэі таварышу, там відзеў. Адзін ангел сядзіць, семкрат па сто тысячай направа стаяць, семкрат па сто тысячай па левай старане стаяць; чатырыста рознымі імёнамі ўспамінаюць Пана Бога; ласку ўчыні ўсім, Ты вячысты Божа! Тыя ангелы на зямлю іступяць, у вадамськіх дзяцей грахі бяруць.

Пашоў адтуль, гуляў па вежах, разглядаў усе зьвезды, кажная так сафамі, сафамі³⁾ завешана, кажная за сэгасьветную гару большая. Там-жа відзеў адзін ангел вельмі дзіўны, з моцы сваей стварыў яго Пан Бог: палавіца із сынегу, палавіца із агню, розныя тасьбіхі⁴⁾ з языкоў ідуць. Сынег агню помачы не загасіць, ані агонь сынега не растопіць, абадва так у стаянню ест. Віж Божую моц, што ест. І мові, гэі таварышу: „Учынюшчы сынег агню, ласку учыні над умметам Мухамэда!“ Пей салават спасеньню прароцкаму! — тасьбіх⁵⁾ то ест таго ангела.

Пашоў адтуль на другое неба. Як слова мовіць мне ся здала так. Із зьезда 31) стварыў неба другое Пан Бог, што ўробіць, будзе гатова. Наўрэ другому небу імя. (Пей салават, прарок так мовіў) „На другім небе ангелаў мілья, не магу мовіць, бо лічбы нет. Калі чалавек курбан⁶⁾ рэжа, тагды яны на коні ўсьсядаюць, кожны на галаву карону ўзложыць, у руках дзяржаці булавы, а языкамі пецімуць тасьбіх. Хто-бы мусульманскую веру здаваў, яны пашоўшы усіх у нівэч збернуць. Скора абачыў, селям ім даў; яны прыняўшы тавары свае на зямлю палажылі.

Пашоў адтуль на трэцяе неба. Заставіў каня на воку мгненьню, прынучы мяне Пан Бог праўдзе. Трэцяе неба Пан Бог стварыў за срэбра; Заіра імя, а самое за срэбра; у сярэдзіні так поўна ангелаў, кожны з боскім расказаньнем у вадном дзеле. Такі чалавек, што добрыя ўчынкі чыніць, то яны таго ангелы ест; іншыя, што зекат садаку⁷⁾ даюць; іншыя — боскіх прыяцеляў мусульман; іншыя такжа Божых баязнікаў; іншыя, што Кадыр ноч⁸⁾ сядзяць. Там-жа я відзеў Юсуф прарока⁹⁾, сьветласьць твары яго нябёса асьвятліла; із сьветласьці адзін пакой стаяў, мовіў, як месяц стаяў. Прышоў да яго, селям яму даў; ён, мяне паткаўшы, павяльбеньне мне чыніў.

¹⁾ приемная неспадзеўка.

²⁾ гяро; ё лягненя, што калі ў небе пісалі імя Магамэдава, дык зламалася пяро.

³⁾ тэ. скл. ад саф.—рад.

⁴⁾ тасьбіх—іалітва шмат разоў паўтараемая, падобная да хрысьціянскага ражання.

⁵⁾ жортва із жыўлы.

⁶⁾ садака—убожына, зекат садака—убожына із саракавое часьці заробку.

⁷⁾ 27-ая ноч посту Рамазан.

⁸⁾ Язэпа сына Якубовага.

Пашоў на чацьвертае 32) неба з добрым гуляньнем, таварышам быў Джабраіл пры мне. З дыму стварыў Пан Бог чацьвертае 32) неба, Гэты 26) паважны, Гэты 26) міласэрны 33), Гэты 26) моцны. Чацьвертага 34) неба імя Мазіна. (Дзіўныя рэчы скажу, паслухай яшчэ). Там жа — відзеў — сядзелі два младзенцы (хто яны ест, скажу, толькі 5) слухай) твару харошага 35), бы 36) месяц; адзін Іса ¹⁾, другі Ях'я быў. Казалі: „Шчасьлівы будзь, пане наш! цябе абачылі, рада стала душа наша“. Яшчэ відзеў аднаго ангела страшнага, на крэсьле сядзеў смутны. Пан Бог яго як стварыў, разу яшчэ не сьмяяўся, жаднага дня вясёлым ня быў. Семкрат зямлі й неба ўсе межы двух лядзьвей стаяць у яго, зямля й неба межы двух лядзьвей стаяць; хто-б мне ня верыў, кяфірын ест.

Пашоў адтуль, трапіў да Ісрафіла. Арш ²⁾ то ест Ісрафілаў мейсца ад сямикрат зямлі ніжэй ногі яго. Такжа й трубу ў руцэ дзяржыць, труба, як семдзсят сьвятоў. Яшчэ ў трубе дзірак так веле, як веле на сём сьвеце стварэньня. Я кажу 37): „Што то за мейсца, Ісрафілу“? (Мовіць 38): „То ест арш, прароча, стварыў сьветласць, стварыў той 26), як у Коране мовіць 38): „Ест то арш вялікі, Пан Бог справіў“. Потым глянуў на адзінага Бога арш — абадвымі ачыма не глядзеў—усё ангелы. Семдзсят тысячай нябёс ест на аршу зялёных, а на сямі нябёсах вісіць адна вялікая лятарня. Паслухай-жа аднае лятарні страху, хто мае знаць, як неба вялікае. Калі-б семкрат зямлі й нябёс забраліся і ў той лятарні іх паставілі, у вадной палавіцы, так веле яе знаці, як на чалавечым твары 39) знакі або бародаўкі. Чы ня чуў, як рэк той 26) моцны Пан; арш спамянуўшы, мовіць 38): арш вялікі. Яшчэ відзеў падле аршу, гэі паша, адзін ангел падобны птаху. Той ангел свае крыла 17) распахнуў, як ночы тры часьці прэйдзе; адно аб адно крыло ўдарыць і крыкне і Божыя імёна паяе. На тых, каторыя зікір тасьбіх ³⁾ паяюць, крычыць: „Чаго ляжыце—мовячы так крычыць — уставайце; Пан Богу 40) хвалу чыніце, адзінага Бога імя ўспамінайце!“ крыло адно аб адно б'ючы, ночных намазкараў ⁴⁾ будзіць. Потым яшчэ раз крыло ўдарыць адно аб адно, як веле голасу ест, раз крыкне, сьпячых усіх абудзіць: „Уставайце кланяціся ночны намаз, паклон чыніце Пану Богу статэчне, ночны намаз пейце, адпушчаны грахі будуць, як умрае, у магілах вашых сьвяча будзе!“ Прад сабахам ⁵⁾ яшчэ раз крыкне, на семкрат зямлі й нябёс голас зайдзе. Што крыло аб крыло б'ючы кур паяе, то ўсё яго ест прыклад той: „Уставайце, набожныя людзі, адлучайце ад нутроў сваіх сны, абдас ⁶⁾ бяручы, Пану Богу сэдждэ ⁷⁾ чыніце; як то вы ляжыце ў сну, у том ласкі Божай шукайце“. На тых трох рэчах яго Пан Бог старшым 41) учыніў, Гэты адзіны 42). Мовіў, што 7, то аршовы кур—паруску

¹⁾ Хрыстос.

²⁾ пасад.

³⁾ род малітваў.

⁴⁾ з перскага намаз — малітва) паўстала ў беларускіх мусульманаў слова з беларускім суфіксам — на — а з — а р (=баганолца).

⁵⁾ сабах—раніца.

⁶⁾ умяванне.

⁷⁾ зямны паклон.

певень ест — калі пытаеш імя, ест Мекаіл. Потым аршовы музъзін ¹⁾, ночы азан ²⁾ пяючы, мяне бавіў да сябе.

На аршу, як веле ест ангелаў, усе зараз на адно мейсца забраліся. Пашоў, перад нім стаў імамам ³⁾ два рэкеаты ⁴⁾ намаз пакланіўся 43). Скора направа й налева селям даў, з высокасьці мне адзіне голас прышоў. Борзда 44) на Рэфрэх ⁵⁾ усьсеў, яшчэ ехаў, ехаў, страпіў да таго, што мяне клікаў. Адзін ангел мяне клікаў: „І Мухамэд, хадзі да мяне!“ мовіў. Таго ангела крыла 17) зялёныя. Потым і запоны перайшоў на арш, семдзсят раз перайшоў, семдзсят тысячай запон, а ўсё размавіта рэч дзіўная. Ад кажнага запону да запону пяцьсот год дарогі ходу вялікасьці.

Скора перайшоў тыя запоны, голас прышоў: „І Мухамэд, хадзі сюда! і Мухамэд, ты Мой, а Я твой ест 45), зямля, неба—усё тваё“. Той голас як учулі вушы мае, ня знаю як мае ногі ішлі. Кажны ступень пяцьсот год хадзьбы дарогі, на аршу хадзеньне маё такое было. Так блізка прышоў, што нічога не застала межы намі: ані заслоны межы намі ня было, ані запоны, стварыцеля Бога аблічча відзеў дзіўне, яўна стала перада мной Божае аблічча, але зроку ня стала ў вачах маіх. Сьвецкія вочы Божай парсоны не магуць відзець, моцны Пан Бог ачом зрок дае. Душнымі ачыма відзеў таго чыстага Пана Бога, Каторы мяне стварыў. Скора абачыў, сьдждэ ⁶⁾ ўчыніў, зараз у том часе сеў аттахіяту ⁷⁾. Пан Бог мовіць 38): „І посьле, узьнімі галаву, што табе трэба, усё ў Мяне гатова, і посьле, чаго жадаеш, прасі, дам табе, чаго будзеш: адаць ад Мяне“. Рэк: „І Божа, просьба мая... уммет мой, адпусьці ім грахі, то ест ад Цябе жаданьне маё“. Мовіць 38) Пан Бог: „Хто будзе трымаці справы твае, Я яму ўчыню ласку Сваю. Такжа той мае быць тваім умметам, хто да сьмерці ня будзе апускаць суннат ⁸⁾ твой; твой суннат калі будзе трымаць, а Мой фарз ⁹⁾, то Я яму харамам ¹⁰⁾ ўчыню пекла. Хто прыйдзе да цябе і рачэ: „Посьле Божы!“, райскія істравы 45а) той мае есьць. Хто пяць вахтаў ¹¹⁾ намаз заўсёды 46) кланяецца, у раю пакоі вышшыя будзе мець; хто у мяне ўставічне верыць, яшчэ лепшы пакой рашшыру і рызку ¹²⁾ ім лёгка 47) дам. Калі захоча, скарбу ім прычыню. Скора скарбу пабольшае, да хаджджу ¹³⁾ пойдзе, другі ўчынак будзе зекат ¹⁴⁾ даваць. Калі ён адзін раз дасьць, Я яму дзесьць дам, у раю яму адзеньне дам. Хто-бы маіх халапоў галодных карміў або нагому ка-

¹⁾ той, што пяс азан.

²⁾ пяцьце, гукаючае на малітаў.

³⁾ стаяць імамам—стаяць наперадзе, адгэтуль імам—духоўнік, зн. наперадзе, разумеецца „стаячы“.

⁴⁾ час малітвы.

⁵⁾ часіна, момэнт, гэтта назоў ханя.

⁶⁾ зямны паклон.

⁷⁾ сядня на куркішках.

⁸⁾ права Магамэдава.

⁹⁾ закон Божы.

¹⁰⁾ твор. адз. ад араб. х а р а м—забаронена.

¹¹⁾ араб. „вакт“ — пара, раз; ё пяць пораў або разоў у дзень, у каторых мусульмане павінны маліцца.

¹²⁾ араб. „рызк“—насмасьць, штацзены хлеб.

¹³⁾ хадж—падарожжа ўсьвятых месцаў, араб.

¹⁴⁾ 40-ая частасьць заробку, даваемая старым.

шулю даў альбо надзеў, такім людзем дараваць буду райскім адзеньнем і каронаю, за галоднага карменьня тысяча платы дам, калі чаго баяцца, будзе вызвален... За кім ты будзеш прычыняцца, Я учыню ад пякельнага агню вольным, таго вольным учыню. Не сумлявайся 48) а Маём адзіностве 49). Салават ¹⁾ хто будзе пеці табе, пэўне ведай — грахі з яго змыюць; ласку Сваю ад іх не адлучу, агіды ў твар іх ня ўдару; з добрасьці сваёй зьмілаваньне ўчыню: хто вінен, хто ня вінен не пазнаеш..

Потым мяне Джабраіл абачыў. Джабраіл, за руку мяне ўзяўшы, хадзіў: „І Мухамэд, увашоўшы тут абачыш“. Потым мне варота паказаў; зямля і неба поўны сталі сьветласьці... із сярэдзіны сьветласьць пасыпалася. „Бісмільлягі“ ²⁾ рэкшы, увашоў у рай. Паслухай як там было. Увашоўшы ў рай, хадзіў там з пакою да пакою, гуляючы радаваўся. Адзін ад другога вышэй тыя пакоі. У пакоях панны райскія сядзяць. Ня можа быць месяц ані слонца так ясна, так іх твары ясныя й харошыя. У кожнай на галаве із сьветласьці карона, месяц, слонца ня так ясны: сонечнае сьветласьці 50) на сьвеце мала будзе, такжа й месяц як у хмары будзе. З тых панен калі-б адна палец свой указала на сьвет або ногаць свой, ад палца яе сьветласьці быў-бы ясны сёй сьвет з канца ў канец. Палцам падобны такжа цела іх, у жылах відаць кроў іх. Кожная семдзесят адзеньня на сабе носіць, а кожнае адзеньне іншага колёру: семдзесят жмуткаў у касах валасоў із фіжмай у розных пахах 51). Станы іх субтэльныя, вочы харошыя, устыду задаюць зьвездам. Такжа слова іх мёртвага 52) ажываюць. У роце сьліна—вада живушчая.

Тых высокіх палацаў паслухай высокасьці як ёсць: ведай пэўне — за нябескія зьвезды яшчэ вышэй 53) у лічбе сто дваццаць чатыры тысячы. Кожны палац, як на сьвеце гара вялікая, а ў сярэдзіне райскіх панен поўна. Каменьне якія ёсць, Пан Бог знае, ня можа язык выпаведзіць. Злата, срэбра, дарагія каменьне, ясная ад дарагога каменьня. Ніхто тых палацаў не будаваў і гліны работнікі не дапталі. У кожным палацу адзін майстат із шмарагду паставены. Для прарокаў стварыў то Пан Бог, Он паважны, Он міласэрны 54), Он багаты. У кожным палацу на браме напісана: то ёсць таго й таго сына палац. Яшчэ пакоі ёсць над тымі пакоямі, у лічбе чатырыста і сорак і чатыры палацы. У кожным палацу семдзесят тысячай пакояў ёсць 55), у кожным пакою адзін майстат стаіць. Райскія панны на іх сядзяць. Шайхове маюць там быць, у том раю маюць мешкаць. А пад тымі яшчэ мусульманскія, з белага пэрла пакоі іх. У кожным пакою паслана сьветласьці каберцы. Мусульманін прароку пей салават. Аднаго мейсца таго нямаш, ня відзеў у раі каб 56): і ў сярэдзіне й зьверху так ёсць ведаю.

А ля тых пакояў сады, агароды, пясок фіжмовы, трава шафрановая; садовіна не падобная гэтай садовіне 57), дзерава ўверх карэньнем, а ўніз садовінай 58). Да аршу ³⁾ таго дзерава карані, тры-

¹⁾ малітва, выказуючая пашану да прарока.

²⁾ у імя Бога.

³⁾ пасадку.

мае зямлю й неба й ангелы, арш, то ест райскія раскошы... Калі-б мой язык хацеў а раю вымавіць, непераставаючы мовіў год.

Разгледзеўшы ў раю, вярнуўся назад; ку чацьвертаму 59) небу зышоў. На чацьвертам 60) небе відзеў Бэйтулмаморы, яго сьвет- ласьць месяц, слонца патлуміла. Семдзесят тысячай ангелаў стаяла, у том паслугу чынілі. Семсот тысяча ангелаў перад ім стаяць, усе яго расказу трымаць гатовы. Адна табліца перад ім стаіць, ён уста- вічне на яе глядзіць. Па правай старане адно дзерава вырасла, увесь сьвет заняло, так вялікае. Як маю казаць, як веле галін: акружылі ўсе нябёса чыста 61). Што адамскія дзеці на сьвет пры- шлі, прыйдуць, межы двух броў душы стаяць. Я мовіў: „Хто то ест, Джабраілу?“ Он рэк: „То ест душаемца Азраіл“. Скора абачыў я яго твару 62), зьлукла душа мая, із страху дрыжала цела маё. Селям¹⁾ яму даў, селяму майго ня прыняў і на мяне жаднай м. рай ня глянуў. Голас прышоў тае-ж гадзіны: „І Азраілу, прыймі, селям прароцкі шануй! Як стаіш, так борзда 63) прароцкі прыймі селям, то будзеш ад пякельнай мукі волён“. Потым селям мой прыняў мовіў: „Няхай маю душу 64) табе паляцаю, ня мей за зьле, што ня глянуў на цябе, за душу маю прычыняйся на дзень судны“. Вельмі 65) я быў забаў- ны каля тае табліцы, баюся, штрб чыя сьмерць ня прышла. Калі-б я пільне не глядзеў, то-б расказаньне чыстага Бога зламаў. Я мовіў: „Што то за табліца, і Азраілу?“ Он мовіў: „Паслухай, будзеш ведаць: што Пан-Бог за Адама душы стварыў, то на той табліцы імёна ест. Пан Бог чалавека скоря ўпарсоніць, у пакаленьне яго на сьвет пусь- ціць, то на той табліцы ўсе імёна а на том дзераве азнаймёна век і рызк:), то ест: скоря жонка 66) дзіця ўродзіць, то на том дзераве лісток вырасьце; покі дзіця расьце, лісток расьце, рызк і век яго на том лістку напісаны. Скора рызку ня стане, сьмерць прыйдзе, той лісток адарвецца і перад мяне ўпадзе, а я гляну і той лісток абачу, што за чалавек, чый сын быў пазнаю, і пашлю ангелы мае да яго— і прароча, паслухай, што табе скажу—і зыйдуць яго душу браць, лю- дзем смутак-успамінак настаўляць. Калі мусульманін, із правага боку прыйдуць, калі кяфірын²⁾, із левага боку прыйдуць і так яго усе возь- муць і сьціснуць, аж да горла душа прыйдзе. Потым душы я бяру ў іх, Пан Бог што раскажа, то учыню. Правай рукой бяру душы му- скульманскія, левай рукой бяру душы кяфірскія. Такія уйдуць му- скульмане да раю, кяфіраў укідаю ў пекла джэгэннэм. Хто злосьць чыніць, добрасьці ня будзе мець“. Я мовіў: „Чы ты возьмеш і гэтую душу, у зямлю ўложыш гэтае цела?“ Мовіў: „Так ест, я бяру душы, нічым учыню, якія вялікія панове, султанове. Як веле пакояў чыню без гаспадара, душу вазьму вялікім страхам так, як веле замкаў чыню пустымі. І ты ня будзь такім, каб 21) меў даць нутр гэтаму сьвету. Як веле тых, каторыя мовілі „Мой сьвет“, усім тым я адняў уладу. Тыя рэчы ўспамянуўшы, заўсёгды 46) плачу: з неба ступіўшы, із зя- млёй зьмяшаюся. Для таго ўсягды плачу; гэты напітак 67) відзячы, не засьмяюся; ведаю, што 7) і я такжа умру і сам сваю душу буду

¹⁾ прывітаў.

²⁾ маемасьць.

³⁾ нявернік.

бращь; вечны Пан Бог астанеца на век, а Стварыцель усё мае памарыць. Ствароныя памруць усе ангелы; ані зямля не застане, ані неба, ані людзі, ані ангелы".

Пашоў адтуль, аднаго ангела відзеў дзіўнага: як гляне на гэты сьвет—пустым учыніць; як гляне на мора—суха стане; лічбы мямаш, бяз лічбы ачэй мае. Глянуў на мяне, я вельмі спалохаўся: бяз лічбы ў яго ачэй ест. Адно крэсла паставілі пад яго із агню, і сядзіць той ангел на ём; як семдзесят сьвятоў, так вялікае; той ангел на ём сабе адпачываць учыніў. Сам так страшна сядзіць, бяз лічбы мукараў перад ім стаяць. Скора абачыў страшным яго, вельмі 65) дрыжаў, спалохаўся яго; дрыжалі косьці мае, як ліст на дэраве; на твары адмена стала; як пясок, так розум з галавы вышаў. „Ня дбай“ мовіў. Джабраіл. Я мовіў: „Джабраілу, хто то ест?“ Джабраіл мовіў: „Пякельны ваявода то ест“. Я мовіў: „Няхай страшна не глядзіць, страхам нутр мой няхай ня паліць“. Джабраіл мовіў: «І браце, саромайся, страшна не глядзі на прарока ты, то астатні, усіх нас надзея, Пан Бог нам прычынай яго даў; паважай яго, то будзеш мець прычыну; не, так застанешся ў пекле на векі». Потым той ангел да мяне мовіў: „Ня ведаў я“ а прабачэньня прасіў і вельмі 65) ўжо чыніў мне розныя чэсьці.

А перад намі былі адны варота. Я мовіў: „Што то за варота?“ Мовіў: „Тут маюць увайці людзі пякельныя, пякельныя то варота, і Мухамэду, тут мае ўвайці той 26) грэшны уммет¹⁾. Ужо там у сярэдзіне сем пекел, кяфіра²⁾ там усе ўвойдуць“. «Адчыні, абачу пякельную парсону, як ест, буду знаць страх мукі». Устаўшы ангел адчыніў пякельныя варота; там-жа я відзеў усё, што ест. Скора ў сярэдзіну глянуў, як семкрат зямль бачыў, семдзесят тысячай мор відзеў вадзяных, прахам пойдзе, хто-б раз напіўся. Ад аднаго напіўця з тае вады, чалавек агнём гарыць 68) зараз унутр а зьверх. На кожным беразе морскім семдзесят тысячай мест відзеў на беразе. Тыя места усе із жалеза былі, у кожным месцы тысяча палацаў; два няверных стварыў той 26) моцны Пан, той 26) усім рэчам моцны і вялікі. Тыя палацы усе мядзяныя, у сярэдзіне поўна смалы кіпіць. У кожным палацу тысяча пакояў ест, у сярэдзіне волава растоплена...

Потым яшчэ варота адчыніліся, сем пекел там мне яўна стала. Там відзеў адзін полк жанок, за персьці іх завешаны; з персьцяй іх выходзіць, замест малака, сук, авіца-кроў. Я мовіў: «Што гэтыя на сьвеце чынілі?» Ангел рэк: «Малако свае прадавалі, у іх усіх свае дзеці былі, свае пакінуўшы, чужыя мамчылі».

Яшчэ відзеў адзін полк людзей. Тыя крычаць вялікім крыкам. Ланцугамі акаваны рукі іх, з патыліцы рвуць языкі іх, мукары языкі рэжуць, галавамі ўніз іх завешаны. Я мовіў: „То яшчэ хто ест, што 7) так веле мукі церпяць?“ Мовіў ангел: „То манюкі, махляры“ 69).

Яшчэ відзеў адзін полк блудных жанок. Яны крычаць, уздымаюць; адзеньне іх смяляное, а ўсё цела нага, грэшна; па пояс у вагню стаяць. Я мовіў: „Гэтыя, што чынілі на сьвеце?“ Сказаў: „Гэтыя му-

¹⁾ царква, як зборышча вернікаў.

²⁾ нявернікі.

жоў і я слухалі, улегца мелі, чужалоства 70) чынілі, мужоў ня слухалі. Для таго іх адзеньне смаляное, блуд чынюшчых людзей такі быт будзе".

Яшчэ відзеў адзін полк людзей: галавы вялікія, зубы сьвіныя, брухі як горы або большыя, вужоў, гадаў у сярэдзіне поўна, у кожнага на шыі адзін страшны гад. (То слова мае праўдзіва, ня ест няпраўда). Кожная гадзіна як хамуціна, на бруху сядзяць так пэўне. Агнём кормяць мукары іх і тое іх распаляе на шматы, на шматы. Праз вушы такжа вужы, гады ўходзяць і выходзяць, так яўна, як таёмна. Я мовіў: „Гэтыя на сьвеце што за дзівы чынілі, што 7) так веле церпяць мукі"? Мовіў: „Гэтыя багатыры, каторыя давалі скарб на інтэрас; яны быццам 71) людзем выгоду чынілі, а ў тым чы халал ¹⁾), чы харам ²⁾ не глядзелі ядалі, за то ім заплата то ест. Хто што заслужыць, то яму заплата будзе".

Яшчэ відзеў адзін полк маладых і старых, відзеў у вагню гараць з канца ў канец, а перад імі па дзьве йстравы 72) розныя: адна халал, а другая харам. Халал пакінуўшы, харам ядалі, у вагню за тое мучацца. Я мовіў: „То хто ест?" Мовіў: „Хто халал пакінуўшы, харам ядалі"; мовіў: „у тых усіх халал быў, яны пакінуўшы харам ядалі".

Яшчэ відзеў адзін полк жанок. І тыя мукі вялікай церпяць: рукі іх рэжуць, пілою пілююць на штукі, на штукі, і тыя штукі знову зрастаюцца. Так у вагню душы іх мучацца! Самых іх тым мясам кормяць, а над то што мае быць мука горшая 73)? Я мовіў: „Гэтыя на сьвеце што чынілі?" Мовіў: „Людзей зачы 74) гаварылі, абмаўлялі; гаварылі яны людзкі гейбэт ³⁾ рвучы, рвуць і елі людзкое мяса".

Як маю казаць, у пекле над людзьмі як вялікі страх? Сем пекал зусім 75) відзеў, так, вам знаці даў. Потым адварнуўся назад ад пекла, із страху стала парсона мая жоўта.

Яшчэ відзеў адзін пакой з смарагду — Стварыцель то стварыў з моцы — а направа, а палева вокна ест: правіца сьмяецца, лявіца плача. Там-жа, відзеў, сядзіць адзін чалавек — пей салават, каб 21) з нутра немарасьць вышла! 76)—на правую старану, на рай гляне—сьмяецца, іграе, радуецца, хораша гуляе; з левага боку на пекла гляне, із ачэй яго, замест сьлёз, кроў ідзе; а на зямлі, як веле ест, душы выводзяць, адомскія душы. Із сьмеху-плачу яго выклад: адны кяфіра ⁴⁾ ест, а другія Божыя мілосьнікі. Мусульман паправадзяць з павагаю, а на патканьне выйдуць райскія панны з райскімі коньмі; усадзяць на каня райскага, імя Бурак ⁵⁾ азьмі, то той конь указаваць яму будуць. Чалавек то абачыўшы, зарадуецца і плакаць перастане, гуляе, сьмяецца. Кяфірскія душы... нясуць да пекла мукары пякельныя. Таму чалавеку плач з тае прычыны.....

¹⁾ дазволенае.

²⁾ забароненае.

³⁾ славу.

⁴⁾ нявернікі.

⁵⁾ часіна, гэтта назоў каня.

ГАДАВЫЯ МУСУЛЬМАНСКІЯ СВЯТЫ

/ на 1992 і 1993 гг. /

Вечар і дзень узнясення прарока Мухамеда на сёмае неба

/ Мірадж, 26 і 27 раджаба / -- 31.01 і 1.02.1992 г.;

20.01. і 21.01. 1993 г.

Святы вечар / Бара"ат / блаславення шчасця і дабрабыту на

увесь год / 14 шаабана / -- 17.02.1992 г.; 6.02.1993 г.

Пачатак святаго месяца Рамазана і посту Ураза / І рамазана /--

4.03.1992 г.; 22.02.1993 г.

Ноч прадвызначэння / Ляйлят-Кадр, 26 рамазана / --

30.03.1992 г.; 19.03.1993 г.

Рамазан-Байрам / Ураза-Байрам, І і 2 шауваля /--

3 -- 4.04.1992 г.; 24 -- 25.03.1993 г.

Курбан-Байрам / 10 зу-ль-хіджа / -- 10.06.1992 г.; 31.05.1993 г.

Новы год / І мухарэма / -- Новы 1413 г. 1.07.1992; Новы 1414 г.

20.06.1993 г.

Жалобны дзень / Ашура/ у памяць пакутніцкай смерці імама

Хусейна / 10 мухарэма / 10.07.1992 г.; 29.06.1993 г.

Дзень нараджэння прарока Мухамеда / ІІ рабі аль-ауваля / --

9.09.1992 г.; 29.08.1993 г.

Заўвага: у некаторых мусульманскіх краінах час святкавання адбываецца на 1-суткі пасней, чым у арабскіх краінах.

ПРЫТЧА ПРА ПРАРОКА ІСУ І МЯСНІКА

/ з крыўска-татарскага часопіса "Къасевет" /

Спытаў аднойчы Іса-прарок / Ісус Хрыстос / ва Усявышняга:

"Хто будзе маім суседам у раю?", на што атрымаў адказ: "Тваім суседам будзе набожны чалавек, хасан / мяснік / з пэўнага горада". Зацікавіўся Іса, што за чалавек такі, за якія добра-дзеіствы ён заслужыў гонар быць у раю.

І адправіўся Іса у той горад, знайшоў краму гэтага мясніка. Цэлы дзень назіраў за яго працай, а калі вечарам пачаў зачыняць сваю краму, рашыў падысці да яго.

— Салям алейкум, паважаны. Няма ў мяне у гэтым горадзе ні радні, ні знаёмых. Пусці мяне на начлег. Алах аддзячыць табе за тваю міласць.

— Алах вучыць нас рабіць дабро. Пойдзем да мяне і падзелім са мной хлеб, — адказаў хасан і запрасіў у дом.

Увайшоўшы у дом, гаспадар пасадзіў гасця на ганаровае месца, а сам узяўся варыць вячэру. Прыгатаваўшы страву, ён напросіў прабацэння у гасця і сказаў, што спачатку павінен пакарміць маці. Прарок здзівіўся, бо думаў, што у хаце няма жанчыны. Але яшчэ больш здзівіўся, калі убачыў, што хасан апускае падвешаную пад столлю калыску. Адхінуўшы парчовы полаг гаспадар паднёс ежу і стаў карміць жанчыну, якая там ляжала. Жанчына у адказ ледзь чутна нешта прашаптала.

Хасан запрасіў да стала гасця і расказаў яму, што у люльцы ляжыць яго маці, зусім слабая, высахшая ад хваробы і старасці. Ён не жаніўся, каб усё жыццё прысвяціць маці. Каб насякомыя не дакучалі хворай ён зрабіў ёй пасцель у люльцы пад столлю і закрыў яе парчовым полагам. "І кожны раз, дзякуючы мне за клопат, яна кажа: Няхай будзе за дабрыню і цяпленне табе адведзена месца у раю побач з Ісой-прарокам" — скончыў ён свой расказ.

Пакізаў галавой Іса-прарок і падумаў: "Вялікі Алах! Сапраўды, той хто робіць дабро будзе вечна ў раю".

Чаму ў "Байраме" аўтарства публікацый пазначана толькі ў канцы кварталніка ?

Адказ. Мусульманская этыка, а нашы татары таксама яе прытрымліваюцца, вучыць, што істотным з'яўляецца змест, а хто сказаў — справа другарадная. Часам бывае, што перад прозвішчам напісана, што, калі і ў каго заслужыў званні-празванні, а вялікага сэнсу ў змешчаным матэрыяле і няма.

Хто такія С.Хазбіевіч і А.Якубаўскас ?

Адказ. Гэта роднасныя нам татары: адзін з Польшчы, другі — з Літвы. Ніжэй друкуем невялікія даведкі.

СЯЛІМ ХАЗБІЕВІЧ, нарадзіўся ў 1955 г. у Гданьску. Тут жа скончыў універсітэт. Першыя вершы надрукаваў у 1973 г. Продкі яго паходзяць з Віленшчыны. Яго прадзед быў імамам у Вільні. Добры уплыў на Сяліма аказаў Мацей Канапацкі, даследчык і папулярны татар традыцыі польскіх татараў. У С.Хазбіевіча чатыры паэтычныя зборнікі: "Wejście w bań", "Czarodziejski róg chłopa", "Sen od jabłek ciężki", "Baśnie, legendy i podania Tatarów polsko-litewskich".

АДАС ЯКУБАУСКАС, нарадзіўся ў в.Бутрымоніс Алітускага раёна Рэспублікі Літва. Студэнт апошняга курса гісторыка-філалагічнага факультэта Вільнюскага педагагічнага інстытута. У пачатку 1992 г., калі на тое будзе ласка Алаха, выйдзе першы паэтычны зборнік "Начало пути". "З дзіцячых гадоў — кажа Адас — я увабраў у сябе культуру майго татарскага народа, які рассяліўся на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага. Хачу служыць свайму народу."

MISTYKA WSPOMNIEN (III)

Ulica tatarska w mieście Słonimie
Polskie — tatarskie swojskie domy
dawnych bojarów Wielkiego Księstwa.
Szaleństwo Zygmunta Augusta
twór Polski Jagiellońskiej litewskich —
taraskich bojarów
zamknęło w skórze wilka
który do dziś straszy wokół Trok,
Niemieży i Sorok — Tatar.
I leci gęsta maź psychicznych
burz i wzłata poezją nad
pamięcią zaścianków.

MISTYKA WSPOMNIEN (IV)

Puszcza i stepy zakwitły ciemną
melodią w litewskich domach
białoruskich słowach i polskich
głowach.
Zza dymu jemioly na leśnej
polanie parują krwią tatarskie
serca zwęglając się
w azjatycki piasek
Turkiestanu —
wiecznej tęsknoty.

JESIEŃ PAMIĘCI

Porzuciłem swe odwieczne obozowisko
z rytmem buńczuka unosi się melancholia
Gdzieś w oddali słychać pieśń —
Słychać przeciągłe zawodzenie
A ja łaknę coraz więcej światła
— przestrzeni snu —
Porzuciłem swe odwieczne obozowisko
i wszystko uległo przemieszczeniu
zacząłem dziwić się dawnej baśni
zacząłem gorycz żuć
a zbliża się już do jesieni
Porzuciłem swe odwieczne obozowisko —

TATARSKI DOM

Zbudować pragnąłem dom.
Budowałem powoli.
Z siebie z kamienia
i drewna
z resztek ocalałych z pożaru
Wielkiego Księstwa
z pogorzelisk
tatarskiego dworku
Zbudowałem .

TATARSKI SEN

Mieszka we mnie Polak i Tatar
Jeden nosi maciejówkę drugi krymkę.
Szablę w snach ostrzą tak samo
Szalony poezją na stepach Kipczaku
tatarską szablą walczę o Wielką Polskę
Wilcze futro z litewskich lasów
leży na obu tak samo.
Tylko z rana, po obudzeniu
kiedy parzę kawę
Próbuję zapomnieć
Ta sama osoba w ortalionowej
kurtce staje w kolejce
po mleko.

ДЕРЕВНЯ МОЕГО ДЕТСТВА

Бутримонис... Деревня моего детства. Я помню её, какой она была тогда: неказистые, покряхтывавшие от долгого века домишки, конским навозом пропахшие грязные улочки, и эти же улочки после дождя уже пахнувшие водяными парами, людей с морщинистыми, поблекшими лицами и такой же одеждой... Помню наш дом, маленький, старый, но милый. Моих друзей: с ними бежал к пруду купаться...

Жизнь семимильными шагами мчится вперёд и этот милый моему сердцу отрезок времени всё больше и больше кутается в туман идиллии. Я приезжаю в мою деревеньку и брожу по её кривым и пыльным улочкам, вспоминаю детство, но никогда не захожу в наш старый домик: не хочу изменить тот хороший образ, который навсегда отпечатался в моей душе. Там уже хозяйничают другие люди, со своими порядками и нравами. Наконец, не хочу тревожить их мирное существование.

ж ж ж

Глаза любимой -- две газели,
Не видел я прекрасней глаз.
Они мне песнь любви пропели,
Я им ответил песней ласк.

ж ж ж

Лебедь купалась в пруду,
И так шаловливо шипела,
Что мне показалось: там дева воду
Плескала и ласково пела.

ж ж ж

Закружилась вьюга,
Метёт белый снег,
Не видать ни друга, ни подруги след.
Не видать былого -- всё ушло в тоску,
Лишь грущу я снова,
Лишь тебя зову ...

ж ж ж

Мои годы -- кони,
Твои годы -- сани,
Прокатимся, милая,
В жизненном тумане.
Коней впряжем в сани,
Сани пустим бегом,
Пусть же наши судьбы
Поспевают следом.
Быстро кони мчатся,
Тащут бойко сани,
Долго нам скитаться
В жизненном тумане.

МЫ З ІМАНАМ ЖЫВЁМ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

Мы з Пазолжа і Крыма з Іманам прыйшлі
На гасцінныя землі Літвы й Беларусі.
Пад Грунвальдам суровы экзамен здалі
І уланскую службу няслі без прымусу.

Рэфрэн: Ляй лагу ілялагу, Мухамед расула Алагу,
Ляй лагу ілялагу, Мухамед расула Алагу.

Мы зляпілі дамы, пры аўле сваё
Для малебнага Алаху мячэць збудавалі.
Нарадзілі дзяцей, асвяцілі зямлю
І ў яе па Ісламу памерлых хавалі.

Рэфрэн

На прызыну спадара ў любую пару
Батыры сваіх коней сядзалі.
Жонак бралі сваіх каб варылі яду
І знявечаных у баях даглядалі.

Рэфрэн

Служба цяжкай была, у суровых баях
Шмат галоў маладзецкіх паклалі.
За адвагу і мужнасць татарскім сынам
Каралі прывілеі давалі,

Рэфрэн

Ішлі гадзі і нашчадкі татар-мусульман
Беларускую мову з павагай прыдбалі.
Але веру ў Алаха — свяшчэнны Іман
Мы на векі вякоў захавалі.

Рэфрэн

МЫ З ІМАНАМ ЖЫВЁМ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ — БИЗЛЕР ИМАН ИЛЕН
БЕЛОРУСИЕ ТОПРАГЪЫНДА ЯШАИМЫЗ

Итиль озен ве Къымдан,
Бу топракъта биз-кельдик .
Грунвальд уруш чолинде.
Атлы аскерлеримизнен,
Къатты имтиан бердик.

Багълама: Ляи-ляи ильлялях

Мухаммеден ресулюлях.

Ляи-ляи ильлялях,

Мухаммеден ресулюлях.

Эвлеримизни, джамилерни,
Бу топракъта биз къурдукъ
Бала-чагъа остурип
Аллах! Ислям динимизни,
Джан-юректен биз туттыкъ.
Арби ишке чагъырылганда,
Атларымызны эгерлеп
Азир эдик батырлыкъкъа
Гедже-кюндуз демей-деп.

Къадынларымыз бизден къалмай

Артмыздан келелер.

Акъайларына аш пиширип,

Урушкъа бакъмай берелер.

Багълама

Агъыр уруш чольеринде,
Чокъ джан ве баш эъильди,
Батыр-татар йигитлерге,
Падишалар нам берди.

Багълама

Асырлар кечти бу ерлерде,
Тилимизни унуттыкъ.

Аллах илен кунь кечирип,
Ислям динини биз туттыкъ.

Беларус халкъ тилини,
Ана тили деп бийледик.

Динимизни-адетмизни
Бу тильде биз кутледик.
Багълама

КАЗАНСКАТАТАРСКАЯ ПЕСНЯ "ВАЛЬС ДАЖДЖУ"

/ казанскататарскія словы і музыку гл. на старонцы 57 /

На дварэ лъешца дождж,
З дахау вада ляціць пурком.
Пасярод вялікай лужы
Плёскаюцца дзеці.

Прыпеу:

Кроплі капаюць кап-кап,
Кап ды кап, кап ды кап...
Немагчыма затрымаць іх,
Затрымаць, затрымаць.

Дождж ідзе, дождж ідзе,
На радасць дзятве.
Нават і старых бабуль
Узрадаваў гэты дождж.

Прыпеу:

Кроплі капаюць кап-кап,
Кап ды кап, кап ды кап...
Немагчыма затрымаць іх,
Затрымаць, затрымаць.

Выйшаў на вуліцу Марат,
І таксама радуецца.
А свавольніца Лейла
Абліла яго вадой.

Прыпеу:

Хлопчыкі і дзяўчынкі
смяюцца, смяюцца.
Немагчыма іх утаймаваць,
Немагчыма супакоіць!

КАЗАНСКАТАТАРСКАЯ ПЕСНЯ

«ЯНГЫР ВАЛЬСЫ» — " ВАЛЬС ДАЖДЖУ "

Апас районы Чүти урта мәктәбе укучысы Резеда ХӘЙРЕТДИНОВА сүзләре
Марс КӘШИПОВ музыкасы

Урамда яңгыр ява,
Түбәдән тамчы тама.
Күллөвек уртасында
Юана бала-чага.

Кушымта:

Тамчы тама тып та тып,
тып та тып, тып та тып...
Булмый аны туктатып,
туктатып, туктатып.

Яңгыр һаман да ява,
Куана бала-чага.
Бар дөньясын онытып
Өбекәйләр дә шат елмая.

Кушымта:

Тамчы тама тып та тып,
тып та тып, тып та тып...
Булмый аны туктатып,
туктатып, туктатып.

Урамга чыккан Марат,
Карап тора шаккатып.
Ләйлә су чәпелдәтә
Шул Маратны шаиртып.

Кушымта:

Малайлар, кызлар-көлә,
ай колә, ай колә,
Булмый гына туктатып,
туктатып, туктатып!

Moderato

B B dim B Gm Cm⁷ F⁷ B

У-РАМ-ДА ЯН-ГЫР Я-ВА ТҮ-БӘ-ДӨН ТАМ-ЧЫ ТА-МА
ЯН-ГЫР ҺА-МАН-ДА Я-ВА КУ-А-НА БА-ЛА ЧА-ГА

Dm E^b Cm⁷ C⁷ F⁷

КҮЛ-ЛӨ-ВЕК УР-ТА-СЫН-ДА Ю-А-НА БА-ЛА ЧА-ГА.
БАР ДӨН-Я-СЫН. О-НЫ-ТЫП Ө-БЕ-КӘЙ-ЛӨР ДӨ ШАТ ЕЛ-МА-Я.

B Cm⁷ F⁷ B

ТАМ-ЧЫ ТА-МА ТЫП ТА ТЫП, ТЫП ТА ТЫП, ТЫП ТА ТЫП

B D⁷ Gm Cm⁷ B F⁷ B

БУЛ-МЫН А-НЫ ТУК-ТА-ТЫП, ТУК-ТА-ТЫП, ТУК-ТА-ТЫП.

B B dim Gm Cm⁷ F⁷ Dm E^b C⁷ D⁷

Пераклад слоу на беларускую мову гл. на старонцы 56

БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОЎНІК

1100 слоў і сказаў ад дзядзькі Ісмаіла Меметава

Беларускае слова

Крымскататарскае слова

баба	апай
бабка / старая жанчына /	гартана / битай /
багаты	зенгин
баец	аскер
база	эсас, темель
балець	хасталанмакъ
балота	батакъ
барада	сакъал
барацьба	куреш
бацька	баба
бацюшка / поп /	папаз
бачыць	кормек
баявы	дженкавер
баяцца	къоркъмакъ
бегаць	чапмакъ
бегчы	чапмакъ
бедны	фукъаре
без / напрыклад, бяздомны, бяздумны /	дадаецца канчатак - сиз, -сыз / эвсиз, акъылсыз /
беларус	беларус
беларускі	беларусча
Беларусь	Беларусь
белы	бияз, акъ
бераг / ракі /	чет / озен = чети /, кенар
бібліятэка	китапхане
біцца	урушмакъ
біць	урмакъ
блакітны	кок
бліжэй	якъынджа
блізка	якъын
блізкі	якъын, пек якъын
бо	онынь ичунь
Бог	Аллах
бой	уруш

беларускае слова

крымскататарскае слова

бок
болеі
боль
больш
большасць
большы
бор
бот
брат
браток
брацкі
брашна
браць
брыгада
брыгадзір
будаўнік
будаўніцтва
будаўнічы
будучы
будынак
буйнейшы
буйны
бульба
бурак
буржуазны
бы
бываць
былы
бытавы
быццам
быць
бяда
бяспека
ва
вада
ваенны

чет, тараф, кенар
балабан, буюк, чокъ
агъырув
балабан, буюк, чокъ
чокълыкъ, коплик, зияделик
чокъ, балабанджа
тав, урман
чызма
къардаш
къардашым, къардашчыгъым
къардашчасына
алмакъ, башламакъ
алмайъ
болук, бригада
болук башы, бригадир
къуруджы
къуруджылыкъ
къуруджы
келеджек / келеджекте /
бина
энь балабан, энь буюк
балабан, буюк
къартоп
учкуньдур
буржуа
ким-иле, не-иле
олмакъ, булунмакъ
кечен
аят, аятлы
гальва
олмакъ, олмалы
беля
хатасыз
да канца слова дадаецца -де,
-да
суб
арбий

беларускае слова

крымскататарскае слова

вайна	дженек
вароты	кѣапы
варыць	пиширмек
ваш	сизни
ведаць	бильмек
везці	алып кетмек
век / 100 гадоу /	сыр
век / чалавечы /	инсаннынъ асыры, инсаннынъ
вельмі	омури
варабей	пек
верыць	торгѣай
весела	инанмакъ
вясці	хош, хошлы
вечер	хабер, хаберлер
вечар	ель
вёска	акѣам
відаць	кой
відаць / пабочнае слова /	короне, кормек
віно	шай олса, эгерде
вісёць	шарап
вобласць	асылмакъ
воз	ульке, веллет, област
возера	арба
войска	голь, чокѣракъ
вока	орды
воля	коз
вопыт	огуз
вораг	уриет, сербеслик
восем	теджирбе
восемдзесят	душман
вось / часціна /	секиз
восьмы	секесен
вот / часціна /	ана / ана санѣа /
воук	секизинджи
	ана, мна
	кѣашгыр

Матчына мова -- душа народа.
Ана тили -- миллетнинъ джаны.

Мы вивучаем сваю мову.
Биз озимизани ана тилини огренемиз.

Мы чытаем па-татарску.
Биз татарджна окъуймыз.

Мы пішам па-татарску.
Биз татарджна язамыз.

Я размауляю па-татарску.
Мен татарджа лаф этем.

Каб шмат ведаць -- треба шмат чытаць.
Бильмек ичунъ чокъ окъумакъ керек.

Не той шмат ведае, хто доуга живе, але той, хто многа падарожнічае.

Чокъ яшагъан чокъ бильмес, чокъ кезген чокъ билер.

Прыдзі, вып'ем кубак кавы.
Кель, бир фильджан къаве ичейик.

Водка можа і сяна паваліць.
Ракъы филлерниде йыкъар.

ДЗЕ ЖЫВУЦЬ ТАТАРЫ

Колькасць жыхароў татарскай нацыянальнасці
у сталіцы, гарадах абласнога падпарадкавання,
раёнах па перапісу 1989 г.

Мінск 2925

Гарады абласнога падпарадкавання

Асіповічы	44	Лепель	9
Бабруйск	289	Ліда	121
Баранавічы	220	Лунінец	14
Барысаў	223	Магілёў	394
Брэст	279	Мазыр	105
Ваўкавыск	23	Маладзечна	121
Вілейка	7	Навагрудак	316
Віцебск	442	Наваполацк	129
Гомель	509	Пінск	91
Горкі	31	Полацк	64
Гродна	635	Рагачоў	18
Дзяржынск	59	Рэчыца	106
Добруш	14	Салігорск	7
Жлобін	127	Светлагорск	92
Жодзіна	30	Слонім	96
Калінкавічы	33	Слуцк	46
Кобрын	70	Смаргонь	69
Крычаў	17		

Раёны / жыхары невялікіх гарадоў, пасёлкаў
гарадскога тыпу, сельскіх населеных пунктаў /

Акцябрскі	4	Астравецкі	12
Аршанскі	19	Ашмянскі	84

Бабруйскі	5	Дзяржынскі	38
Баранавіцкі	39	Дзятлаўскі	23
Барысаўскі	27	Добрушскі	12
Бераставіцкі	6	Драгічынскі	6
Брагінскі	6	Ельскі	9
Браслаўскі	94	Жабінкаўскі	6
Брэсцкі	42	Жлобінскі	14
Буда-Кашалёўскі	27	Жыткавіцкі	15
Быхаўскі	62	Зэльвенскі	9
Бялыніцкі	7	Іванаўскі	3
Бярозаўскі	55	Івацэвіцкі	16
Бярэзінскі	29	Іўеўскі	622
Валожынскі	64	Калінкавіцкі	23
Ваўкавыскі	26	Камянецкі	16
Верхнядзвінскі	18	Капыльскі	34
Веткаўскі	7	Кармянскі	11
Вілейскі	11	Карэліцкі	52
Віцебскі	22	Касцюковіцкі	9
Воранаўскі	29	Клецкі	144
Ганцавіцкі	16	Клімавіцкі	13
Глуцкі	6	Клічаўскі	9
Глыбоцкі	127	Кобрынскі	5
Гомельскі	56	Краснапольскі	7
Горацкі	6	Круглянскі	6
Гродзенскі	110	Крупскі	17

Лагойскі	27	Пухавіцкі	146
Лельчыцкі	7	Рагачоўскі	25
Лідскі	33	Рэчыцкі	26
Лоеўскі	19	Салігорскі	12
Лунінецкі	6	Светлагорскі	12
Любанскі	27	Свіслацкі	10
Ляхавіцкі	68	Слаугарадскі	1
Магілёўскі	18	Слоні́мскі	9
Мазы́рскі	18	Слуцкі	14
Маладзечанскі	52	Смалявіцкі	29
Маларыцкі	16	Смаргонскі	41
Мастоўскі	14	Старадарожскі	27
Міёрскі	9	Столі́нскі	7
Мінскі	168	Уздзенскі	108
Мсці́слаўскі	11	Хойніцкі	13
Мядзельскі	90	Хоці́мскі	2
Навагрудскі	23	Чаву́скі	8
Нараўля́нскі	6	Ча́чэ́рскі	8
Нясві́жскі	35	Чэ́рвеньскі	317
Пастаўскі	123	Чэ́рыкаўскі	10
Петры́каўскі	17	Шклоўскі	10
Пінскі	21	Шчу́чынскі	98
Пружанскі	100		

З М Е С Т

УСТУПНАЕ СЛОВА	3
КУР"АН. З рускай мовы на беларускую пераклаў К.Скурат	6
АЗАН	12
СЦЯПАН АЛЕКСАНДРОВІЧ. Л.Гарэлік	13
РАДЗІМА МАЯ -- КАПЫЛЬ. С.Александровіч	14
ПЕДАГОГ І ВУЧОНЫ. Г.Кахановіч	15
РУЖЫ НАСТАУНІКУ. Я.Янушкевіч	17
БІТВА ПАД МАГІЛЬНАМ І КОЙДАНАВАМ. М.Ермаловіч	21
ІМЕНЫ І ПРОЗВІШЧЫ. С.Думін	25
ГЕНЕАЛОГІЯ РОДУ ЦАРЭВІЧАУ АСТРЫНСКІХ. І.Піваварчык	28
ЦОРКІЗМЫ У АНГЛІЙСКОЙ МОВЕ. І.Бікінін	32
З КНІГІ ДОКТАРА ЯНА СТАНІСЛАВА	36
ГАДАВНЯ МУСУЛЬМАНСКІХ СВЯТЫ. Падрыхтаваў Х.Басьюні	48
ПРЫТЧА ПРА ПРАРОКА ІСУ І МЯСНІКА	49
НА ВАШЫ ПЫТАННІ АДКАЗВАЕМ	50
МІСТЫКА УСПАМІНАЎ / III /, МІСТЫКА УСПАМІНАЎ / IV /, ВОСЕНЬ ПАМ'ЯЦІ, ТАТАРСКІ ДОМ, ТАТАРСКІ СОН.	
А.Хазбівіч	51
ВЕСКА МАЙГО ДЗЯЦІНСТВА, ВОЧЫ ЛЮБАЙ, ЛЯБЕДКА КУПАЛАСЯ, ЗАКРУЖЫЛА МЯЦЕЛІЦА, МАЕ ГАДЫ. А.Якубаўскас	53
МЫ З ІМАНАМ ЖЫВЕМ НА ЗЕМЛІ БЕЛАРУСІ. На крымскататар- скую мову пераклаў І.Меметаў	55
КАЗАНСКАТАТАРСКАЯ ПЕСНЯ "ВАЛЫС ДАДЖУ". З казанската- тарскай мовы перакладзі Н.Валіёу і А.Шаяхметаў	57
БЕЛАРУСКА-КРЫМСКАТАТАРСКІ СЛОВАЊІК. Склаў І.Меметаў	59
ДЗЕ ЖЫВУЦЬ ТАТАРЫ. Падрыхтаваў І.Канапацкі	63

Падпісана да друку ...5.12.91.....

Тыраж 300 экз. Фармат 60 x 84 1/16

Ум. друк. арк. 3,72. Папера друк. № 1. Зак. 100

Надрукавана на ратапрынце выдавецтва "Беларуская
Энцыклапедыя" імя Петруся Броўкі

Мінск, вул. Ф.Скарыны, 15-а